

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

соціальної роботи та реабілітації

доктор педагогічних наук, професор

_____ Ірина СОПІВНИК

“ _____ ” _____ 2025 р.

БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**«Соціальна робота із вразливими сім'ями засобами тренінгових
технологій»**

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Гарант освітньої програми

доктор пед. наук, професор _____ Інна Іванівна ОСАДЧЕНКО

(підпис)

Керівник бакалаврської

кваліфікаційної роботи

_____ Сопівник Ірина Віталіївна

(підпис)

Виконала

_____ Козачок Анастасія Олександрівна

(підпис)

КИЇВ – 2025

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації
доктор педагогічних наук,
професор _____ Ірина СОПІВНИК
« _____ » _____ 2025 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання бакалаврської кваліфікаційної роботи студенту
Козачок Анастасії Олександрівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи **«Соціальна робота із вразливими сім'ями засобами тренінгових технологій»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від «8» квітня 2025 р. № 581 «С».

Термін подання завершеної роботи на кафедру «20» травня 2025 р.

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи: державні документи, посібники, словники, довідники, методична, наукова література, публікації щодо теми дослідження.

Перелік питань, які потрібно розробити:

проаналізувати нормативно-правові основи соціальної роботи з вразливими сім'ями;

- розкрити підходи та принципи соціальної роботи з вразливими сім'ями;

- здійснити оцінку потреб вразливих сімей;

- обґрунтувати тренінгову технологію соціальної роботи з вразливими сім'ями

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи _____ Сопівник Ірина
(підпис)

Завдання прийняла до виконання _____ Козачок Анастасія

РЕФЕРАТ

Бакалаврська робота «Соціальна робота із вразливими сім'ями засобами тренінгових технологій» складається з вступу, трьох розділів, висновку, списку використаної літератури та додатків.

Загальний обсяг роботи –102 сторінки, основний текст займає 83 сторінки. Список використаної літератури налічує 72 джерела, кількість додатків – 3.

У першому розділі «теоретичні засади соціальної роботи із вразливими сім'ями» присвячено теоретичним засадам соціальної роботи з вразливими сім'ями в Україні. У ньому розглядається сутність поняття "вразлива сім'я", аналізуються різні підходи до класифікації сімей та визначаються фактори їхньої вразливості. Крім того, розділ детально описує нормативно-правову базу України, яка регулює соціальну роботу з такими сім'ями, включаючи ключові закони, постанови та накази міністерств.

Другий розділ «напрями, зміст, форми та методи соціальної роботи з вразливими сім'ями». Описуються підходи до підтримки сімей різного типу (бездітних, багатодітних, молодих, неповних тощо), з урахуванням їхніх специфічних проблем і потреб. Використовуються індивідуальні методика, групові форми, просвітницька робота та консультивання. Соціальний супровід — це тривалий процес допомоги родинам у складних життєвих обставинах. Він охоплює психологічну, матеріальну, правову підтримку та спрямований на відновлення здатності сім'ї до самостійного функціонування. Соціальна робота ґрунтується на принципах індивідуальності, добровільності, партнерства, конфіденційності та розширення можливостей. Основна мета — комплексна підтримка сімей, що постраждали від війни, з акцентом на захист дітей, інтеграцію в суспільство та правову й економічну стабілізацію.

У третьому розділі «Результати експериментальної роботи». Описується про складні соціально-економічні умови кількох сімей, зокрема внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Основні потреби більшості з них — одяг і взуття, оренда житла, працевлаштування, продукти харчування, а також психологічна

підтримка та допомога дітям у навчанні. Частина сімей мають додаткові виклики: дитина з інвалідністю, зловживання алкоголем одним із дорослих, або нестача медикаментів. Особлива увага приділяється ролі соціальних служб та фахівців соціальної роботи, які допомагають таким родинам адаптуватися, подолати кризи та відновити гармонійне функціонування шляхом комплексної підтримки та використання тренінгових технологій. У дослідженні взяли участь родини-переселенці, які зазнали втрат через війну, зокрема втрати житла, близьких та необхідність евакуації. Опитування виявило глибокі емоційні переживання, нестачу ресурсів і складнощі адаптації, а також різний рівень готовності до тривалого переселення. Разом з тим, спостерігається позитивна динаміка: частина учасників знайшли роботу або почали відновлення втраченого бізнесу.

Ключові слова: вразлива сім'я, сім'ї в складних життєвих обставинах, соціальний супровід, психосоціальна підтримка, тренінгові технології, адаптація переселенців, емоційна підтримка сім'ї, експериментальна робота оцінка потреб сімей.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ.....	9
1.1. Сутність поняття «вразлива сім'я».....	9
1.2. Нормативно-правова база України соціальної роботи з вразливими сім'ями.....	17
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. НАПРЯМИ, ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ.....	25
2.1. Характеристика моделей соціальної роботи з різними типами сімей	25
2.2. Соціальний супровід як форма комплексної індивідуальної роботи з сім'єю у складних життєвих обставинах.....	41
2.3. Підходи та принципи соціальної роботи з вразливими сім'ями.....	51
Висновки до розділу 2	59
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ	60
3.1. Оцінка потреб вразливих сімей	60
3.2. Тренінгова технологія соціальної роботи із вразливими сім'ями	69
3.3. Аналіз результатів експериментальної роботи	75
Висновки до розділу 3	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі, що характеризується динамічними й масштабними змінами в соціальній, економічній та політичній сферах, вразливі сім'ї залишаються однією з найвразливіших і найменш захищених категорій населення. До цієї групи належать ті сім'ї, які зіштовхуються із серйозними труднощами, такими як хронічна бідність, випадки домашнього насильства, проблеми, пов'язані з інвалідністю, вимушена чи добровільна міграція, втрата годувальника або інші життєві кризи, що суттєво ускладнюють їхнє становище і потребують комплексного професійного підходу для подолання цих викликів. Робота з такими сім'ями в галузі соціальної підтримки покликана не лише забезпечити їх матеріальною допомогою, але й сприяти активізації їхніх внутрішніх ресурсів, формуванню навичок саморегуляції, підвищенню психологічної стійкості та вдосконаленню здатності до соціальної адаптації в умовах постійних викликів і змін. У зв'язку з цим тренінгові технології виступають як потужний і багатофункціональний інструмент, що гармонійно поєднує теоретичне навчання з практичним опрацюванням ситуацій та стратегій. Вони спрямовані на формування у користувачів соціальних послуг знань і вмінь, які трансформують їх із пасивних отримувачів соціальної допомоги в активних учасників процесів особистого відновлення та розвитку.

Необхідність дослідження цього питання обумовлена стрімким зростанням кількості вразливих родин в Україні, що відбувається на тлі таких глибоких суспільних викликів, як наслідки військових конфліктів, економічна нестабільність і міграційні процеси. За офіційною статистикою Державної служби статистики України понад 30% всіх українських родин перебувають у зоні економічного ризику через рівень доходів, який не досягає мінімального прожиткового стандарту. При цьому близько 15% дітей зростають у сім'ях, які знаходяться в стані соціальної депривації. Традиційні практики соціальної роботи, що базуються на патерналістському підході й передбачають переважно матеріальну або каральну допомогу без достатньої уваги до розвитку

автономності отримувачів соціальних послуг, з часом виявляються дедалі менш ефективними. У таких умовах потрібні інноваційні підходи, орієнтовані на активізацію людського потенціалу й надання необхідних інструментів для подолання життєвих труднощів у довгостроковій перспективі.

Метою дослідження є обґрунтувати тренінгову технологію соціальної роботи із вразливими сім'ями.

Відповідно до мети виділено наступні **завдання**:

- проаналізувати нормативно-правові основи соціальної роботи з вразливими сім'ями;
- розкрити підходи та принципи соціальної роботи з вразливими сім'ями;
- здійснити оцінку потреб вразливих сімей;
- обґрунтувати тренінгову технологію соціальної роботи з вразливими сім'ями

Об'єкт дослідження – соціальна робота з вразливими сім'ями.

Предмет дослідження – тренінгові технології як інструмент соціальної підтримки вразливих сімей.

Методологічна основа дослідження охоплює широкий спектр ключових підходів і інструментів, серед яких варто виділити глибокий аналіз чинного законодавства та наукової літератури, що забезпечує теоретичне підґрунтя дослідження. Додатково, проводилося анкетування соціальних працівників, яке дозволило з'ясувати реальний стан і потреби професійної практики. У межах емпіричного підходу було організовано експериментальне впровадження тренінгових методів із подальшою оцінкою їх ефективності, а також використано методику кейс-стаді для вивчення конкретних ситуацій і виявлення оптимальних рішень.

Наукова новизна роботи полягає у розробці концептуально нових підходів до використання тренінгових технологій у соціальній роботі. Це зокрема стосується систематизації критеріїв, що визначають раціональний вибір методик для роботи з різними типами вразливих сімей. Крім того, було створено

інноваційну модульну програму, яка інтегрує психологічні, правові та соціальні компоненти для забезпечення багатовимірної підтримки цієї категорії населення.

Практична цінність дослідження значною мірою проявляється у змозі надати корисні рекомендації для соціальних служб щодо впровадження тренінгів у їхню діяльність. Ці рекомендації спрямовані на підвищення ефективності роботи з особами які перебувають у складних життєвих обставинах. Окрім того, серед результатів дослідження є розробка комплексу методичних матеріалів, які можуть бути використані для навчання фахівців галузі соціальної роботи з метою покращення їхньої професійної компетенції та адаптації до викликів сучасної практики.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ

1.1. Сутність поняття «вразлива сім'я»

Існує безліч визначень терміна «сім'я», які розкривають різні аспекти цього поняття. Одне з них описує сім'ю як динамічну малу групу людей, які проживають разом і пов'язані родинними відносинами, такими як шлюб, кровна спорідненість, усиновлення чи опіка. Ця група характеризується спільним формуванням цінностей, моральною відповідальністю та взаємною підтримкою [2].

Сім'я також розглядається як соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, що є підсистемою суспільства. Вона включає окремих членів, які взаємодіють у межах первинної контактної групи [1].

З наукової точки зору, сім'я визначається як мала соціальна група, сформована через офіційний або неформальний (незареєстрований) шлюб чи кровну спорідненість. Її членів об'єднують спільне проживання, ведення домашнього господарства, виконання сімейних функцій, емоційні зв'язки, а також взаємні юридичні й моральні зобов'язання. Крім того, сім'я успадковує та дотримується власних родинних традицій [3].

Сім'я є фундаментом функціонування суспільства, головним осередком, де формується і розвивається особистість дитини. У юридичній, енциклопедичній та науковій літературі можна знайти різні визначення поняття сім'ї. Однак, усі вони мають спільні риси: це мала соціальна група, що ґрунтується на кровних чи шлюбних зв'язках, спільному побуті, юридичних та моральних обов'язках і емоційній взаємопідтримці.

Науковці розглядають сім'ю як ключовий і первинний елемент соціалізації особистості. У соціальній психології сім'я виступає важливим осередком соціальної структури, який регулює міжособистісні стосунки. Соціальні норми та цінності визначають стандарти й уявлення про ролі чоловіка і жінки, батька і

матері, сина і доньки. Демографи підкреслюють, що сім'я як багатогранний інститут об'єднує такі складові, як шлюб, батьківство і спорідненість. Саме їх поєднання дозволяє виконувати комплекс сімейних функцій, роблячи сім'ю базовою ланкою суспільства [15, с.202].

Аналізуючи сучасний стан української сім'ї, дослідники вказують на головну тенденцію - послаблення основних функцій сім'ї, таких як репродуктивна, економічна та виховна.

Вітчизняні експерти виділяють низку причин, які найчастіше стають джерелом проблем у сім'ях. Серед них можна назвати: матеріальні труднощі; алкоголізм чи пияцтво одного з членів родини; безробіття; наркоманію; проблеми підліткового віку у дітей; подружню невірність; непрацездатність або інвалідність когось із членів сім'ї; втручання з боку родичів; хвороби дитини; позбавлення волі одного зі співмешканців; психічні розлади; конфлікти між членами сім'ї та різні форми насильства [4].

Відповідно до даних Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та державних аналітичних звітів, сучасний розвиток української сім'ї характеризується помітними викликами. Основними проблемами стають утримання і виховання дітей у сім'ях, особливо молодих, багатодітних чи неповних, які часто стикаються з несприятливим морально-психологічним середовищем. Загальний аналіз сучасного стану української сім'ї свідчить про ослаблення її ключових функцій: репродуктивної, виховної та економічної.

Економічна функція страждає найбільше через рівень бідності, особливо серед сімей із дітьми. Репродуктивна функція потерпає через наростання криз у шлюбно-сімейних відносинах, низький рівень народжуваності та проблеми репродуктивного здоров'я, що погіршує загальну демографічну ситуацію. У виховній сфері відсутність відповідальності з боку батьків за виховання дітей та зниження ефективності сімейного і суспільного виховання призводять до зростання соціального сирітства, безпритульності і бездоглядності.

Отримані висновки акцентують на необхідності впровадження комплексних заходів, спрямованих не лише на конкретні аспекти сімейних

функцій, а й на їх повсюдну гармонізацію, враховуючи тісний взаємозв'язок між ними.

Сім'я має ключове значення у процесі соціалізації особистості та виступає основним об'єктом соціально-педагогічної роботи. Її функції відображають багатогранність взаємодії між особою, суспільством і сім'єю, включаючи виховну, рекреативну (забезпечення матеріальної, моральної, психологічної підтримки та організації дозвілля), регулятивну і феліцітологічну (створення відчуття щастя в сім'ї) [6; 5].

Українська сім'я є унікальним прикладом поєднання різноманітних взаємопов'язаних елементів. Її здатність до адаптації робить її гнучким компонентом соціальної структури, спроможним оперативно реагувати на внутрішні й зовнішні впливи.

У сучасний період активно продовжуються теоретичні дослідження феномену сім'ї, зокрема її складу, структури та соціалізаційної функції. Ці аспекти розглядаються у працях таких науковців, як Т. Алексеєнко, Т. Веретенко, Г. Бевз, О. Безпалько, І. Братусь, І. Грига, І. Зверєва, А. Капська, В. Кравець, З. Кияниця, Н. Комарова, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, І. Пеша та інших.

Т. Алексеєнко здійснила ґрунтовну концептуалізацію соціально-педагогічних основ сімейного виховання, окресливши критерії класифікації сімей: досвід спільного життя, структура сімейної системи, внутрішня атмосфера, специфіка функціонування та ціннісні орієнтири. У межах її підходу було визначено мінімум 17 основних типів сімейних середовищ: гармонійне, конфліктне, співробітництва, ігрове, конкурентне, неповне, ризикове, структуроване, реструктуроване, тимчасове, соціально успішне (адаптоване до умов соціуму), дезадаптоване, відкрите, закрите, сільське, міське, полікультурне. Більшість із цих середовищ поділяється на підтипи, що загалом налічує 34 варіанти сімейних моделей [16].

А. Капська та І. Пеша [17] запропонували інший підхід до типології сімей, акцентуючи увагу на рівні готовності до змін життєвих обставин, наявності ресурсів і мотивації. Вони виділили кілька типів сімей:

- благополучна – сім'я, здатна самотійно долати складнощі, ефективно використовуючи як внутрішні, так і зовнішні ресурси;
- неблагополучна (функціонально неспроможна) – сім'я з комплексом невирішених проблем, яка сприймає свої труднощі як буденність; мотивація до змін або недостатня, або взагалі відсутня;
- сім'я соціального ризику – сім'я з дефіцитом ресурсів для вирішення проблем, але з високим рівнем бажання та мотивації повернутися до соціально прийняттого способу життя за умови отримання підтримки ззовні;
- асоціальна – сім'я із закріпленим асоціальним стилем життя та відсутністю прагнення змін чи співпраці із соціальними службами;
- «пасивна» – сім'я без усвідомлення наявності проблем або розуміння необхідності їх вирішення; зазвичай не налаштована на взаємодію чи соціальний супровід, попри наявність власних ресурсів.

Такі дослідження значно розширюють уявлення про сутність сучасної сім'ї та її ролі у процесах соціалізації й адаптації в умовах сьогодення.

О. Безпалько пропонує класифікувати сім'ї згідно з різними категоріями, враховуючи їхні соціальні, матеріальні та структурні особливості. Зокрема, виділяються такі типи:

1. За загальним складом:

- нуклеарна сім'я (складається з батьків і дітей);
- мкладна сім'я (містить кілька поколінь);
- неповна сім'я (один із батьків відсутній);
- материнська сім'я (очолюється матір'ю).

2. За кількістю дітей:

- бездітна сім'я;
- малодітна сім'я;
- багатодітна сім'я.

3. За наявністю нерідних дітей:

- опікунська сім'я;
- прийомна сім'я.

4. За сімейним стажем:

- молода сім'я;
- сім'я середнього шлюбного віку;
- зріла сім'я.

5. За типом главенства:

- демократична або партнерська сім'я (рівноправність у прийнятті рішень);
- авторитарна або домінаторна сім'я (з вираженим лідером).

6. За етнічним та культурним складом:

- однонаціональна сім'я;
- міжнаціональна сім'я;
- сім'я громадян різних країн;
- сім'я представників різних віросповідань.

7. За місцем проживання:

- міська сім'я;
- сільська сім'я;
- віддалена сім'я (живе у важкодоступних регіонах).

8. За рівнем матеріального забезпечення:

- малозабезпечена сім'я;
- заможна сім'я;
- елітарна сім'я.

9. За професійною діяльністю подружжя:

- робітнича сім'я;
- фермерська сім'я.

10. За соціальним складом:

- соціально гомогенні (однорідні) сім'ї;
- соціально гетерогенні (різнорідні) сім'ї.

11. За специфічними обставинами життя:

- студентська сім'я;
- позашлюбна сім'я;
- дистантна сім'я (члени живуть на відстані).

12. За якістю взаємостосунків:

- благополучні сім'ї;
- неблагополучні сім'ї, до яких належать: сім'ї зі стійкими конфліктами між членами, родини з алкогольною чи наркотичною залежністю, сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків, сім'ї, де присутнє насильство, родини з ув'язненими або засудженими членами, сім'ї, де спостерігаються серйозні проблеми у вихованні дітей.

13. За виконанням функцій:

- сім'ї групи ризику;
- проблемні сім'ї. [18, с. 134-150].

Такий багатогранний підхід дає змогу глибше зрозуміти особливості кожного типу родинної структури та її функціонування в суспільстві.

Кияниця та Ж. Петрочко аналізують типи сімей, акцентуючи увагу на рівні їхньої вразливості, ризиках для благополуччя дітей та спроможності батьків задовольняти їхні потреби. Вони визначають чотири категорії: здорова сім'я, вразлива сім'я, сім'я у складних життєвих обставинах і соціально небезпечна (дисфункційна) сім'я. На основі дослідження зроблено висновки про ключові особливості кожної з цих груп [19].

Здорова сім'я повністю забезпечує розвиток дитини, потребує лише стандартних освітніх і медичних послуг. Вразлива сім'я, хоча й задовольняє базові потреби, стикається з певними ризиками, але має внутрішні ресурси для їх подолання за невеликої зовнішньої підтримки. Сім'я у складних життєвих обставинах частково втрачає здатність дбати про дитину через несприятливі умови, тому потребує системного втручання. Соціально небезпечна сім'я характеризується асоціальним способом життя, який становить загрозу для життя, здоров'я та розвитку дитини; у таких випадках необхідно забезпечити дитині захист і альтернативну сімейну форму виховання. Крім того, ця категорія негативно впливає на громаду.

Дослідники роблять застереження, що така класифікація має певну умовність, оскільки на практиці жодна з цих категорій не існує у «чистому

вигляді». Попри зміни в структурі сім'ї, характері взаємин між членами, а також наявність значних відмінностей і проблем, сім'я залишається фундаментальною цінністю як для окремої людини, так і для суспільства в цілому.

В контексті дослідження звернемо особливу увагу на поняття «вразлива сім'я». Так, в Енциклопедії для фахівців соціальної сфери вразливі сім'ї з дітьми описуються як такі, що перебувають у стані складних життєвих обставин, які негативно впливають або можуть вплинути на виконання батьківських обов'язків щодо виховання дітей [20, с. 129]. Підкреслюється, що вразливість характеризується станом незахищеності, зумовленим як об'єктивними й суб'єктивними чинниками, так і внутрішніми та зовнішніми факторами. Цей стан визначається рівнем соціалізації сім'ї та її здатністю адаптуватися до нових умов.

До внутрішніх факторів вразливості відносять такі аспекти, як стан здоров'я та рівень освіти членів сім'ї, матеріальне становище, внутрішньосімейні взаємини, сформовані цінності, здатність мобілізувати й використовувати ресурси, вибудовувати стосунки з оточенням, а також приймати адекватні рішення в кризових ситуаціях і активізувати внутрішній потенціал.

До зовнішніх факторів належать умови і можливості, що створюються для сім'ї з дітьми у межах громади та суспільства загалом. Це стосується рівня доступності соціальної інфраструктури, включно з роботою відповідних служб; наявності державної політики підтримки сімей; системи цінностей, виробленої в суспільстві; а також інших чинників, які сприяють благополуччю чи створюють труднощі для сімей із дітьми [20, с. 129].

На сьогодні ключовою технологією надання допомоги вразливим сім'ям є соціальний супровід. Відповідно до визначення Т. Шанскової, це форма соціальної роботи, що передбачає впровадження системи комплексних заходів соціальними службами для тривалої підтримки сімей і їхніх членів. Мета цих заходів полягає у збереженні сім'ї, відновленні родинних стосунків, захисті прав членів сім'ї всередині родини, а також забезпеченні реалізації прав сім'ї в суспільстві [21]. Ефективність використання соціального супроводу у роботі із

вразливими сім'ями пояснюється його здатністю забезпечувати індивідуальний і комплексний підхід до кожної конкретної родини. Згідно з підходами І. Зверевої та В. Поліщука, основною метою соціального супроводу є покращення життєвих умов, мінімізація негативних наслідків або повне вирішення проблем отримувачів послуг [20, с. 184].

Вразливі сім'ї зазвичай стикаються з додатковими факторами ризику, які порушують баланс їхньої внутрішньої системи. Законодавство визначає такі сім'ї як частину «вразливих груп населення», які найчастіше опиняються в складних життєвих обставинах під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. До зовнішніх належать соціальні, економічні, екологічні, політичні чи природні обставини. Внутрішні ж охоплюють матеріальне становище, стан здоров'я, вікові особливості, спосіб життя тощо [22, с. 60].

Більшість вразливих сімей демонструють такі риси, як пасивність, розгубленість, відсутність здатності чітко озвучувати свої проблеми й потреби чи формулювати цілі. Часто спостерігається емоційна закритість, слабка комунікація між членами сім'ї, недостатня увага до дітей чи навіть агресивна поведінка щодо них, а також нехтування їхніми інтересами. При цьому переважна більшість таких сімей мають певний позитивний потенціал для подолання труднощів, хоча нерідко їм потрібна зовнішня підтримка.

Допомога може включати різні форми - від консультування фахівців до матеріальних виплат чи порад близького оточення. Спеціалісти соціальної роботи, психологи, юристи, вчителі чи лікарі можуть сприяти у виборі стратегії вирішення конкретної проблеми. Водночас тривала відкладеність вирішення ключових питань часто ускладнює ситуацію не лише для дорослих, а й для дітей, посилюючи загальну напруженість у родині.

Для підтримки вразливих сімей доцільно застосовувати методичний підхід. Його суть полягає в навчанні членів сім'ї ключових навичок та сприянні у доступі до важливих ресурсів, потрібних для належного функціонування. Також до цього входить розробка практичних рекомендацій для батьків: пам'яток із діями в кризових ситуаціях, алгоритмів звернення до відповідних

служб і можливих варіантів розвитку подій. Завдяки таким інструментам сім'я отримує більш чітке уявлення про порядок дій у критичних умовах та можливі результати.

Засвоєння практичних навичок у вихованні дітей, догляді за ними, вирішенні юридичних чи побутових питань дозволяє родині успішніше адаптуватися до викликів та в майбутньому самотійно долати життєві труднощі.

Таким чином, вразлива сім'я являє собою певний соціальний осередок, який через різноманітні життєві обставини потрапив у скрутне становище, що значно ускладнює виконання його основних функцій та створює гостру потребу в додатковій підтримці і допомозі. Такий стан може виникнути внаслідок впливу численних чинників, які поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні обставини охоплюють, зокрема, складні взаємини між членами родини, серйозні хвороби, психологічні чи фізичні залежності. Зовнішні ж фактори включають різноманітні прояви соціальної несправедливості, економічну нестабільність, низький рівень доходів, а також надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру, які можуть суттєво вплинути на якість життя та добробут цієї родини.

1.2. Нормативно-правова база України соціальної роботи з вразливими сім'ями

На сучасному етапі розвитку України пріоритети державної політики формуються з урахуванням міжнародних стандартів і орієнтирів, а також реальних умов у країні, особливо щодо становища сімей та дітей. Одним із ключових завдань державної політики є вдосконалення законодавчих механізмів, що гарантують захист прав дітей і підтримку сімей з дітьми. Це включає:

- встановлення правил і норм, які забезпечують організацію життя дитини з огляду на її найкращі інтереси;

- поліпшення існуючих або створення нових шляхів реалізації нормативно-правових положень, передбачених чинним законодавством.

Правові основи забезпечення прав дитини і підтримки сімей із дітьми визначено в Конституції України, різних кодексах та законах. Інструменти реалізації державної політики конкретизуються у підзаконних актах: постановах Кабінету Міністрів України, наказах міністерств і відомств, інструкціях тощо.

Серед нормативно-правових документів, які регламентують соціальну роботу і процес надання послуг для профілактики складних життєвих обставин та мінімізації їх негативного впливу, слід виділити основоположні засади соціальної підтримки. Вони встановлюють поняття, межі відповідальності, завдання і обов'язки всіх учасників процесу, а саме: суб'єктів соціальної роботи, постачальників та одержувачів послуг. До цих документів належать:

1. Конституція України [7];
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [8];
3. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [23];
4. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III [24];
5. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV [9];
6. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [25];
7. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III [26];
8. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 р. № 3739-VI [27];
9. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII [28];
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 № 479, якою затверджено Загальне положення про центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [29].

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 року, № 453, що схвалює Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [30].

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року, № 5875, яка встановлює організації надання соціальних послуг [31].

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року, № 866, яка регулює питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаних із захистом прав дитини [32].

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року, № 800, якою врегульовано деякі аспекти соціального захисту дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема тих, чиє життя та здоров'я можуть бути під загрозою [33].

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року, № 1751, що затверджує порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям [34].

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року, № 658, про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, залучених до запобігання та протидії домашньому насильству й насильству за ознакою статі [35].

17. Наказ Міністерства соціальної політики України від 13 липня 2018 року, № 1005, яким затверджено форми обліку соціальної роботи із сім'ями/особами, що перебувають у складних життєвих обставинах [36].

18. Наказ Міністерства соціальної політики України від 23 червня 2020 року, № 429, що схвалює Перелік соціальних послуг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і не здатні самотійно їх подолати [37].

19. Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ України від 7 вересня 2009 року, № 3131/386, про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді й відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з метою запобігання насильству в сім'ї та серед дітей і молоді [38].

20. Наказ Міністерства соціальної політики України від 19 квітня 2023 року, № 130-Н, про схвалення Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці в соціальних послугах [39].

23. Наказ Міністерства соціальної політики України від 27 грудня 2013 року, № 904, який затверджує Методичні рекомендації з проведення моніторингу і оцінки якості наданих соціальних послуг [40].

Конституція України виступає основним гарантом прав дитини, закріплюючи її рівність у правах незалежно від походження чи статусу народження - у шлюбі або поза ним [11; 7]. Відповідно до цього документа, держава покликана забезпечувати наступне:

- правовий захист, а також матеріальну й моральну підтримку материнства та дитинства (стаття 24);
- охорону державою сім'ї, дитинства, материнства та батьківства (стаття 51);
- притягнення до відповідальності за будь-які форми насильства чи експлуатації дітей;
- утримання та виховання дітей-сиріт і тих, хто залишився без батьківського піклування (стаття 52);
- право на освіту (стаття 53) та інші важливі аспекти.

Гарантія прав сімей із дітьми та підтримка дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, базуються на відповідних нормах Сімейного, Кримінального і Цивільного кодексів України. Крім того, ключову роль відіграють закони України, зокрема: «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги» та інші

Сімейний кодекс України містить положення щодо регулювання сімейних відносин, захисту сімейних прав і інтересів, обов'язків подружжя. У ньому також закріплено норми щодо влаштування дітей-сиріт і дітей без батьківського

підклування, визначено права й обов'язки батьків і дітей, а також внесено гарантії проти жорстокого поводження з дитиною та насильства [8]. Цивільний кодекс України регламентує питання захисту цивільних прав особи, її майнових інтересів, опіки й підклування, а також представництва інтересів.

Закон України «Про охорону дитинства» [10] визначає фундаментальні засади державної політики у сфері захисту прав дітей в Україні, що базуються на пріоритетності забезпечення найкращих інтересів дитини. У рамках цього нормативного акта окреслено ключові поняття, такі як «забезпечення найкращих інтересів дитини», «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах», «контакт з дітьми» та інші. Це дозволяє планувати й реалізовувати заходи у сфері охорони дитинства відповідно до міжнародних стандартів. Закон передбачає основні принципи організації системи захисту дитинства, описує права і свободи дитини, а також детально регламентує механізми забезпечення прав дітей, що потребують особливого державного захисту. Крім того, документ встановлює відповідальність за порушення нормативних положень, спрямованих на охорону дитинства, і визначає засади міжнародного співробітництва у цій сфері.

Важливим кроком у протидії насильству в сім'ях із дітьми стало ухвалення Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який чітко визначає основні види насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Також ним окреслено механізми запобігання подібним явищам і реагування на вже виявлені факти насильства [12]. Реалізація положень цього закону була підсилена спеціальним нормативним актом - Порядком розгляду звернень і повідомлень щодо жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, затвердженим спільним наказом Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки й Міністерства охорони здоров'я від 19 серпня 2014 року.

Засади державної політики у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського підклування, викладені у Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського підклування». Цей закон розкриває основні

механізми державної підтримки відповідної категорії дітей, гарантує їх права, регулює питання виховання, соціального супроводу та інтеграції у суспільство. З-поміж ключових положень документа виокремлюються такі напрями державної політики:

- забезпечення реалізації права кожної дитини на виховання в сімейному середовищі;
- виховання дітей на засадах родинності та підтримка відповідних умов утримання;
- надання переваги сімейним формам опіки та виховання дітей;
- заснування та підтримка державних мінімальних соціальних стандартів для кожної дитини;
- запобігання та профілактика соціального сирітства.

Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [13] формує нормативно-правовий базис для організації соціальної роботи із вразливими категоріями населення. Цей документ визначає коло суб'єктів соціальної роботи, їхні обов'язки, права, а також принципи, рівні та сфери діяльності соціальних служб. Крім того, у документі уточнено напрями державної політики щодо підтримки сімей, дітей і молоді, серед яких особливе місце посідає «оцінка потреб» як важливий аналітичний інструмент.

Прогресивним нововведенням у розвитку системи соціальних послуг стало створення нової редакції Закону України «Про соціальні послуги» [9]. У цьому законопроекті визначено організаційно-правові основи функціонування системи соціальних послуг, з акцентом на профілактику виникнення складних життєвих обставин, сприяння їх подоланню або зменшенню негативного впливу. Закон вводить низку нових понять, що стосуються соціальної роботи: «ведення випадку», «вразливі групи населення», «мінімальний базовий комплекс соціальних послуг», «державний стандарт соціальної послуги», «соціальне замовлення», «супервізія» тощо. У межах законопроекту також врегульовано принципи, цілі й механізми надання соціальних послуг, визначено права й

обов'язки як отримувачів, так і надавачів цих послуг, а також процедури їхнього запровадження.

Нові виклики, спричинені анексією Криму, подіями на Сході України, вимушеним переміщенням значної частини населення та іншими проблемами, вимагали негайного розроблення та впровадження законодавчих механізмів. Це стосувалося забезпечення безпеки дітей, запобігання їхньому залученню до збройних конфліктів, реалізації програм соціального захисту, ефективної роботи органів опіки та піклування тощо.

Паралельно реформа децентралізації [14] акцентувала на посиленні відповідальності територіальних громад за добробут своїх мешканців. Це включало:

- розвиток послуг із захисту дітей, підтримку соціального забезпечення та допомогу найбільш вразливим категоріям населення;
- поступовий перехід від інституційної системи до послуг, які надаються безпосередньо в громадах, із фінансуванням самих послуг, а не закладів.

Висновки до розділу 1

Соціальна робота з вразливими сім'ями надає собою сукупність цілеспрямованих заходів, спрямованих на підтримку родин, що опинилися у складних життєвих обставинах і потребують додаткової допомоги. Для досягнення результативності у цій діяльності необхідно базуватися на ґрунтовному теоретичному підґрунті.

Вразлива сім'я визначається як специфічна соціальна одиниця, яка внаслідок впливу різноманітних обставин втрачає здатність повноцінно виконувати свої основні функції, що спричиняє нагальну потребу у зовнішній підтримці та ресурсах. Таке становище формується під впливом численних факторів, які поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх чинників належать, зокрема, порушення гармонійних стосунків між членами сім'ї, наявність серйозних захворювань, а також психологічна або фізична залежність.

Серед зовнішніх причин слід зазначити прояви соціальної несправедливості, економічну нестабільність, низький рівень доходів, а також надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру, які значною мірою впливають на рівень життя та добробут родини.

Правове забезпечення захисту прав дитини та підтримки сімей із неповнолітніми членами регламентується Конституцією України, кодексами та рядом законів. Конкретизація механізмів державної політики здійснюється через відповідні підзаконні акти, включаючи постанови Кабінету Міністрів України, накази профільних міністерств і відомств, а також інструктивні матеріали.

Одним із ключових аспектів нормативно-правового регулювання соціальної роботи та надання послуг, що спрямовані на профілактику складних життєвих обставин і нейтралізацію їх негативного впливу, є основоположні принципи соціальної підтримки. Вони визначають базові категорії, окреслюють межі відповідальності та деталізують завдання й обов'язки суб'єктів процесу починаючи від інституцій соціальної роботи і постачальників послуг і завершуючи їх кінцевими отримувачами.

РОЗДІЛ 2. НАПРЯМИ, ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ СІМ'ЯМИ

2.1. Характеристика моделей соціальної роботи з різними типами сімей

У сучасній соціальній роботі існує значна кількість моделей взаємодії з різними типами сімей. Вітчизняна теорія та практика у цій сфері пропонують як одну з апробованих схем модель, розроблену І. Трубавіною, яка охоплює специфіку роботи з окремими категоріями родин [41, с. 109–115].. Нижче наведено характеристики та напрями діяльності у роботі з деякими з цих категорій.

Бездітна сім'я. Основна проблема полягає у здатності подружжя до батьківства або у складнощах, пов'язаних із пошуком прийомної дитини. Пріоритетними напрямками роботи є: подолання надмірної фіксації членів родини на прагненні мати дітей шляхом залучення їх до волонтерської діяльності, благодійних ініціатив чи освітніх проєктів; профілактика девіантної поведінки серед членів подружжя; надання інформаційно-консультативної підтримки; а також розвиток групових форм соціалізації, таких як групи за інтересами, групи взаємопідтримки тощо. Форми роботи включають організацію клубів, секцій, спільне проведення дозвілля (наприклад, походи або святкові заходи), індивідуальні консультації, відеолекторії та функціонування телефонів довіри.

Багатодітна сім'я. Ця категорія включає родини, що мають трьох і більше дітей. Ключовими проблемами таких сімей є труднощі із матеріальним забезпеченням дітей, нестабільність соціального статусу в громадській думці, соціально-рольова нерівність у сім'ї та схильність до споживацьких установок. Основні напрями діяльності полягають у навчанні сімей економічній і підприємницькій діяльності, поінформуванні щодо прав родини та дітей,

сприяттї організації дозвілля для всіх членів сім'ї, представництві інтересів багатодітних родин у державних установах, а також у сприяттї професійній підготовці або перепідготовці батьків. Робота здійснюється через проведення курсів і семінарів, організацію клубів і круглих столів, функціонування консультативних пунктів, гарячих ліній та лекторіїв.

Малодітна сім'я. Основними проблемами цієї категорії є низький рівень внутрішньосімейного спілкування, розвиток егоцентричних рис у дітей, а також проблеми авторитету і лідерства між подружжям. У цьому контексті ключовими напрямками роботи виступають: формування гендерної рівності й культури спілкування в сім'ї; поширення знань про права членів родини; профілактика внутрішньосімейних конфліктів; розробка й коригування моделей сімейного виховання; а також просвітницька діяльність із питань родинної педагогіки. Для реалізації цих завдань використовуються такі форми роботи: тренінги, консультативні пункти, тематичні вечори запитань і відповідей, розповсюдження інформаційних матеріалів (брошур, буклетів); проведення тематичних лекцій; організація радіо- і телепередач з акцентом на питання сімейного виховання та конфліктології; книжкові виставки спеціалізованої літератури.

Таким чином, зазначена модель соціальної роботи враховує потреби та особливості різних категорій сімей, пропонуючи комплексний підхід для підвищення їхнього рівня благополуччя та соціальної інтеграції.

Молода родина стикається з викликами, пов'язаними зі становленням гармонійного сімейного життя. Основні труднощі включають адаптацію подружжя до нових ролей, формування загальної моделі взаємодії, відокремлення від батьківських установок, розподіл соціальних ролей і освоєння сімейних функцій. Серед ключових напрямів роботи виділяється розвиток гендерної рівності, протидія домашньому насильству, юридична просвіта щодо прав і обов'язків членів родини, зниження ризиків конфліктів у сім'ї, планування сімейного життя, а також сприяння у працевлаштуванні. У цьому контексті використовуються такі форми роботи: ярмарки вакансій, навчальні програми,

тренінги, семінари, тематичні передачі на телебаченні та радіо, консультаційні пункти, виїзні сесії, громадські приймальні, тематичні вечори діалогу, інформаційні лінії підтримки, розповсюдження інформаційних матеріалів, школи та клуби для молодих сімей.

Неповна сім'я стикається із завданням адаптації до нового статусу в соціальному середовищі, труднощами у вихованні дітей за відсутності одного з батьків, а також матеріальними проблемами. До можливих ризиків входять емоційна ізоляція дитини, нерозвиненість батьківських почуттів або низька самооцінка як у дітей, так і у дорослих. Напрями підтримки включають формування позитивного мислення, корекцію виховних підходів, юридичну просвіту щодо прав дітей і батьків, покращення стосунків із найближчим оточенням, допомогу в освіті та працевлаштуванні. Реалізувати ці завдання можна за допомогою таких форм роботи: групи підтримки та самопомоги, консультаційні пункти, тренінги й семінари, професійні ярмарки, організація дозвілля для дітей і дорослих, оплачувані громадські роботи для неповнолітніх.

Для первинної сім'ї важливим залишається питання формування нової системи родинного виховання, яка враховує власні потреби та відмінності від сценаріїв попереднього покоління. Також актуальними є питання перерозподілу обов'язків і відповідальності у зв'язку з народженням дитини. Основні напрями діяльності з підтримки первинних сімей передбачають просвіту для молодих батьків, посилення подружніх зв'язків, утвердження гендерної рівності, протидію насильству в родині, допомогу в пошуку роботи та організації спільного дозвілля. Рекомендованими формами роботи є школи молодих батьків, сімейні клуби, святкові заходи (наприклад, День матері або День сім'ї), ігрові активності, тренінги, тематичні передачі на ТБ і радіо, педагогічний супровід, виставки освітньої літератури та перепідготовка.

Вторинна сім'я стикається з накопиченням побутових і виховних проблем, що може призводити до охолодження почуттів між партнерами. Зростаюча незалежність дітей часто провокує конфлікти між ними та батьками або між подружжям на фоні різного бачення виховних підходів. Цим аспектам потрібна

особлива увага як на рівні психологічної підтримки подружжя, так і в роботі над стосунками поколінь у родині з акцентом на гармонізацію сімейного середовища.

Напрями діяльності в роботі з сім'ями охоплюють широкий спектр актуальних питань, спрямованих на зміцнення стосунків, розвиток гармонійної комунікації між членами родини та забезпечення психологічного і соціального благополуччя. Загальна структура роботи виглядає наступним чином:

Корекція сімейних стосунків, виховання толерантності, формування культури спілкування в родині, профілактика насильства, підвищення батьківської свідомості, а також організація якісного дозвілля для родини. Реалізація таких завдань можлива через сімейні клуби, вікторини, походи, конкурси, тренінги, лекції на замовлення, консультативні пункти, звернення до телефонів і пошти довіри, а також завдяки проведенню фестивалів, свят та різноманітних заходів.

Позашлюбна сім'я. Основні проблеми включають відсутність юридично оформлених стосунків, що впливає на обов'язки перед членами сім'ї та їхні стосунки з соціальним оточенням. Це зумовлює невизначеність щодо майбутнього родини й породжує напруженість серед соціальних взаємозв'язків. Для вирішення цих питань важливим є просвітництво щодо прав сім'ї та її членів, пропагування цінностей сімейного життя і попередження соціальних ризиків (наприклад, відмови матерів від позашлюбних дітей). У даному контексті ефективно працюють радіо- й телепередачі, відеолекторії, притулки для жінок і дітей, консультпункти та поширення друкованої інформації у вигляді буклетів і брошур.

Вторинношлюбна сім'я. Цей тип сім'ї має складнощі з подоланням стереотипів порівняння попереднього подружжя з новим партнером, адаптацією до нового сімейного складу та забезпеченням гармонійних стосунків між дітьми і теперішніми або колишніми членами подружжя. Для уникнення конфліктів важливо впроваджувати заходи з профілактики дитячої депресії та девіантної поведінки, розв'язання питань насильства, допомоги у подоланні ворожості між

членами родини. Ефективними можуть бути клуби сімейного спілкування, підліткові гуртки, тренінги й семінари, групи взаємо- і самопідтримки.

Міжнаціональна сім'я стикається з викликами у виборі культурних традицій, релігійної приналежності, системи освіти дітей та питаннями громадянства. Взаємостосунки всередині такої родини можуть ускладнюватися розбіжностями у поглядах на національні та релігійні цінності й труднощами інтеграції в соціум. Робота в цьому напрямі включає просвітницькі заходи для батьків і дітей, консультування, формування толерантності у спілкуванні та організацію дозвілля з використанням національних традицій і загальнолюдських цінностей. Реалізація можлива через недільні школи, тематичні клуби й телепередачі, святкування державних і національних подій та створення груп самопомоги.

Усі зазначені форми й напрями роботи націлені на максимальну підтримку сімей у їхньому розвитку та вирішенні життєвих проблем із врахуванням психологічних і соціокультурних особливостей кожної ситуації.

Дистанційна сім'я характеризується відсутністю фізичної присутності деяких дорослих членів через різноманітні обставини, зокрема трудову міграцію, ув'язнення, тривале лікування, неспроможність забезпечувати родину, або ж тимчасове відправлення дітей до інтернатних закладів. Головною проблемою цього типу сімей є нерегулярність виховних впливів на дітей, що супроводжується ослабленням або порушенням сімейних стосунків. Це, у свою чергу, може призводити до емоційної дистанції між дітьми й батьками, протиставлення їхніх поглядів на відносини у родині, а також до розбіжностей між очікуваннями батьків та реальністю життя дітей в їхньому соціальному оточенні. Серед пріоритетних напрямів роботи із цими сім'ями слід виділити адаптацію членів родини до періодичних зустрічей і повторних розлук, стабілізацію та корекцію сімейних взаємин, створення механізмів підтримки спілкування на відстані та організацію взаємодопомоги і культурно-освітніх ініціатив. Для вирішення цих завдань використовуються такі форми роботи: консультаційні пункти, групи самопомоги та взаємопідтримки, тематичні

гуртки за інтересами, клуби спілкування, спільне святкування визначних подій, благодійні акції, екскурсії, походи і тренінгові програми.

Проблематика вторинного шлюбу стосується етапу життя, коли діти залишають домівку й починають самостійне існування, залишаючи подружжя наодинці з труднощами, притаманними поважному віку. До таких викликів належать погіршення стану здоров'я, емоційна приглушеність почуттів, завершення професійної діяльності та адаптація до нового способу життя із збереженою потребою в самореалізації. У цьому контексті ключовими напрямками роботи є сприяння подружжю у формуванні нових життєвих цілей, підтримка у збереженні та зміцненні здоров'я, а також розвиток толерантності, емпатії й культури комунікації в рамках родини. Особливе значення має організація дозвілля та соціальної активності. Реалізація цих заходів передбачає створення клубів за інтересами, секцій здоров'я, груп підтримки, організацію круглих столів і тематичних обговорень. Також використовуються засоби масової інформації (передачі на радіо та телебаченні), волонтерська допомога на дому, підготовка друкованих матеріалів (буклети й брошури), виставки літератури щодо збереження здоров'я, благодійні акції та спільне відзначення свят. Доцільним є також залучення старших поколінь до громадської роботи задля об'єднання різних вікових груп у спільній діяльності.

Різномірною сім'я, або соціально-гетерогенна сім'я, є особливим типом родини, в якій подружжя має різний освітній і соціальний статус. Основні проблеми такого типу сім'ї полягають у складнощах самореалізації її членів, дисгармонії у світоглядах, цінностях та життєвих цілях подружжя, а також у внутрішніх конфліктах, що проявляються через ревності та підозри. У кожного з подружжя можуть бути відокремлені інтереси та власне мікросередовище. Лідерство одного члена сім'ї, коли воно поєднане з авторитарним стилем спілкування, нерідко спричиняє негативне ставлення та опір з боку інших членів родини. У таких умовах діти можуть сформуватись як несамоцінні й неініціативні особистості або виявляти девіантну поведінку. Стосунки між батьками й дітьми здебільшого залишаються напруженими та ґрунтуються на

почутті обов'язку і відповідальності, а не на щирості, довірі, любові та взаємоповазі.

Для розв'язання цих проблем рекомендуються такі напрями роботи: сприяння професійній та особистісній самореалізації членів сім'ї, профілактика конфліктів, формування гендерної рівності, толерантності та культури спілкування всередині родини. Важливим є також організація спільного сімейного дозвілля, створення умов для предметного спілкування, просвітництво батьків і профілактика девіантної поведінки серед членів сім'ї. Особлива увага повинна приділятися ознайомленню всіх членів родини із правами дітей і дорослих у межах сім'ї. Реалізація цих завдань може здійснюватися за допомогою таких форм роботи: тренінгів, семінарів, консультаційних пунктів, телефонів довіри, лекційних заходів, курсів підвищення кваліфікації, видання просвітницьких матеріалів (брошур, буклетів), а також організації виставок спеціалізованої літератури. Іншими ефективними засобами є створення жіночих і дівочих клубів, проведення зустрічей із визначними людьми, вечорів запитань і відповідей.

Патріархальні сім'ї стикаються з чималими викликами, серед яких важливими є забезпечення самостійності дорослих дітей, адаптація нових членів до вже існуючого сімейного устрою та узгодження моделей життя і виховання в умовах усталених традицій і авторитету старших. Інколи можуть проявлятися проблеми, такі як «виховання невпевненості» або труднощі в спілкуванні членів сім'ї з навколишнім соціумом. Щоб допомогти таким сім'ям, слід зосередитися на просвітницькій роботі для батьків, інформуванні про права сім'ї та дітей, профілактиці домашнього насильства, формуванні гендерної рівності, толерантності й культури взаємодії. Важливо також створити умови для самореалізації непрацюючих членів через залучення до суспільної діяльності або благодійних ініціатив. Сюди входять організація сімейного дозвілля, заходи за інтересами, клубна діяльність, тренінги, сімейні конкурси, культурні вечори та екскурсії.

В опікунських сім'ях переважають інші труднощі. Соціальний статус опікунів, які часто є пенсіонерами або працівниками зі скромним рівнем доходу, значно ускладнює їхню життєву ситуацію. До того ж значна частина опікунів - це люди старшого віку, зазвичай бабусі, які можуть не мати достатнього досвіду для виховання нерідних дітей. Особливо гостро стоять питання адаптації дітей у новій сім'ї та підготовки до самостійного життя. Основні напрями роботи в цьому контексті включають навчання опікунів навичкам догляду за дітьми, підготовку як самої сім'ї, так і дитини до процесу адаптації, психологічний супровід таких сімей та допомогу в підготовці дітей до дорослого життя. Корисними формами взаємодії є тренінги, семінари, тематичні вечори, святкові заходи, екскурсії та консультаційні пункти.

Сім'ї, в яких є засуджені батьки або старші брати, зазнають серйозних психологічних і соціальних випробувань. Основними проблемами тут є відсутність батька у житті дитини, відповідне емоційне ставлення матері до чоловіка або загальна недоброзичливість з боку оточення. Часто це супроводжується актами насильства в самій родині. Допомога таким сім'ям має бути спрямована на налагодження контактів між родичами, запобігання насильству й девіантній поведінці, адаптацію в соціальному середовищі та корекцію внутрішніх взаємин. Також велике значення має організація предметного дозвілля для дітей і формування у всіх членів родини позитивного ставлення до життя та впевненості у своїх можливостях.

Рис. 2.1. Форми соціальної роботи з сім'ями [42]

Однією з ключових методик є сімейна терапія, яка передбачає проведення бесід як між членами однієї родини, так і за участю кількох сімей із подібними труднощами. Головна мета цієї технології полягає у виявленні та усвідомленні основної проблеми, що має діагностично-терапевтичну цінність. Такий підхід спонукає членів сім'ї переоцінити свою поведінку, зменшити рівень ізольованості в контексті ситуації та виробити конструктивне ставлення до проблеми, одночасно створюючи передумови для її успішного розв'язання.

Сімейна психопрофілактика спрямована на розробку й впровадження засобів, які допомагають знижувати психоемоційне напруження у сім'ї. Основна відповідальність у цьому процесі покладається на подружжя, однак допомога сімейного соціального працівника відіграє важливу роль. За згодою сторін може бути укладений неформальний договір, який визначає форми й шляхи взаємодії між партнерами для врегулювання сімейних суперечностей. У разі необхідності соціальний працівник може залучати фахівців з інших сфер, таких як сексологія, наркологія чи психологія.

У рамках сімейної психопрофілактики існують багатогранні методики, що успішно зарекомендували себе у практиці. Однією з таких є використання

генеграми сім'ї - графічної схеми, яка відображає історію та взаємини між поколіннями родичів і членами конкретної сім'ї. Ця методика має ряд важливих переваг. Процес створення генеграми інтерактивний і водночас сприяє задоволенню глибокої людської потреби у самопізнанні через вивчення свого коріння. Крім цього, під час роботи над генеграмою учасники, які могли протягом тривалого часу уникати спілкування, залучаються до спільної діяльності. Кінцевий результат представлений у вигляді інформативної схеми, яка висвітлює генетичні, онтогенетичні й набутих аспектів взаємин, що можуть бути корисними для подальшого вирішення складних питань у родинному контексті.

Однією з ефективних методик у роботі з подружніми відносинами є техніка, відома як «сімейна угода». Її основні етапи складаються з кількох ключових дій:

- процес починається із висловлення кожним з подружжя своїх невдоволень, при цьому необхідно усунути емоційно забарвлені фрази, на кшталт «він ніколи не приділяє уваги сім'ї» або «вона завжди всім незадоволена»;

- далі здійснюється перехід від абстрактних звинувачень до конкретного опису некоректних вчинків;

- на основі конструктивного спілкування створюється короткий перелік взаємних зобов'язань, спрямованих на зміну поведінки обох партнерів на середній строк – зазвичай від місяця до пів року;

- після завершення зазначеного періоду разом із соціальним терапевтом проводиться аналіз досягнутих результатів. У разі потреби подружжя укладає нову угоду за аналогічною схемою;

- у перспективі допомога соціального працівника стає неактуальною, адже подружжя самостійно опановує навички використання цієї методики [43].

Соціальна допомога сім'ям базується на багатьох видах і формах підтримки, мета якої полягає у збереженні сім'ї як ключового соціального

інституту, а також забезпеченні стабільності і розвитку конкретних родин, що опинилися в складних життєвих ситуаціях. Така допомога може бути:

- екстреною або терміною, спрямованою на забезпечення безпосереднього виживання сім'ї (наприклад, надання невідкладної допомоги, негайне вилучення дітей із небезпечного середовища або у разі втрати батьківської опіки);
- орієнтованою на підтримку стабільності сім'ї;
- спрямованою на соціальний розвиток як самої родини, так і окремих її членів.

Ця система підтримки покликана допомогти родині зберегти цілісність та поліпшити якість її функціонування у довгостроковій перспективі.

Наприклад, організація соціальної допомоги сім'ї особи з алкогольною залежністю передбачає реалізацію комплексу технологічно структурованих процедур:

- проведення діагностичного обстеження, спрямованого на визначення основної причини зловживання алкогольними напоями, а також супутніх факторів та обставин (ретельний аналіз особистісних характеристик усіх членів сім'ї, у тому числі дослідження їхньої соціальної біографії);
- здійснення причинно-детермінованого аналізу, який дозволяє встановити першопричину: чи є пияцтво чинником, що провокує конфлікти в сім'ї, або ж навпаки — засобом уникнення цих конфліктів;
- розробка інтегрованої програми роботи з особою, яка має залежність, а також із її сім'єю й найближчим соціальним середовищем. Така програма може включати лікувально-профілактичні заходи, консультування, психотерапію, психокорекційні втручання та соціально-трудова реабілітацію як самого залежного, так і членів його сім'ї;
- центральним змістом та засобами цієї діяльності є формування у клієнта й членів його сім'ї стійкої мотивації до ведення тверезого способу життя та до створення нової системи міжособистісних відносин. До комплексу заходів належать психокорекційні підходи, орієнтовані на виховання особистості,

здатної самостійно контролювати своє життя. Пропонується також залучення отримувача соціальних послуг до спільнот чи клубів, присвячених підтримці безалкогольного способу життя, або організація таких спільнот (наприклад, «Анонімні алкоголіки», «Анонімні діти алкоголіків», «Анонімні наркомани» тощо).

Ця технологія передбачає системність і комплексний підхід до вирішення проблем залежності у межах соціального оточення.

Сімейне посередництво у розв'язанні конфліктів виконує важливу функцію у комплексному забезпеченні гармонійного функціонування сімейних стосунків. У процесі посередництва можна виділити кілька ключових технологічних стадій, які сприяють ефективному вирішенню протиріч:

- оцінювання рівня готовності отримувача соціальних послуг до пошуку шляхів подолання сімейного конфлікту або, принаймні, визнання факту зацікавленості у використанні послуг професійного медіатора;

- створення сприятливого середовища для конструктивної взаємодії членів сім'ї, спрямованої на спільне аналізування та вирішення проблеми;

- спрямування конфлікуючих сторін до етапу генерування альтернативних варіантів розв'язання проблеми, що базується на прагненні до порозуміння, виробленні прийнятних компромісних рішень;

- формування довіри до соціального працівника як до посередника та до самої процедури медіації. У цьому аспекті акцент робиться не лише на безпосередньому вирішенні конфлікту, а й на його профілактиці;

- тактовна і водночас рішуча координація дій соціального працівника у співпраці з правоохоронними органами в разі, якщо конфліктна ситуація переходить у стадію, що становить загрозу для життя чи здоров'я осіб, залучених до конфлікту.

Іншим важливим напрямом роботи з сім'єю є сімейне консультування, форма соціально-психологічної допомоги, яка охоплює широкий спектр питань міжособистісних стосунків: подружніх взаємин, відносин між поколіннями (дорослі – батьки – діти). Одними з фундаментальних проблем у цій сфері є

динаміка шкільної успішності дітей та особливості виховання дітей із психофізіологічними відхиленнями у розвитку. У рамках технології сімейного консультування застосовуються певні універсальні правила:

- надання запиту батьків чіткої структури та наповнення змістом через уважне вивчення поведінкових аспектів ситуації, що стала джерелом їхнього звернення;

- використання принципу багатогранної перспективи (стереоскопічності) для аналізу ситуації, що передбачає врахування як суб'єктивних поглядів членів сім'ї, так і об'єктивної оцінки спеціаліста;

- спільна із батьками побудова гіпотез щодо виникнення проблемних характеристик у членів сім'ї й окреслення можливих шляхів їх корегування.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю, своєю чергою, виконує функцію реалізації державної сімейної політики, що включає систему механізмів підтримки. Ці механізми спрямовані на створення умов для сталого функціонування сімей як базового елемента суспільства та забезпечення їхнього захисту в разі необхідності.

Цей напрямок суттєво розвинений завдяки праці провідних українських науковців, серед яких А. І. Капська, Л. Г. Коваль, І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько та інших дослідників.

На сучасному етапі в Україні реалізуються різнобічні напрями сімейної політики, серед яких: стабілізація та підтримка функціонування сім'ї; зменшення рівня розлучень; підвищення статусу родини й ваги сімейних цінностей у суспільній свідомості громадян; забезпечення необхідних умов для народження фізично й інтелектуально здорового потомства при орієнтації на середньодітну модель сім'ї; зміцнення потенціалу виховної функції родини; а також адаптація сім'ї до викликів ринкових умов життя.

Зміст і методи соціальної роботи з родиною визначаються сукупністю факторів, таких як тип сім'ї, характер наявних у ній проблем, специфіка соціального інституту, що діє в межах цієї родини, а також напрям професійної спеціалізації фахівця, який надає соціальну підтримку.

Ключовим елементом соціальної роботи з сім'ями є забезпечення їх різними видами соціального обслуговування, яке включає соціальну допомогу та послуги, реабілітаційні й профілактичні заходи, супровід окремих категорій родин та інспектування кризових сімей. Ці завдання реалізуються в практичній діяльності соціальних педагогів через впровадження різноманітних методик, технологій і форм соціально-педагогічного впливу, вибір яких відповідає зазначеним чинникам.

Процес соціального обслуговування сімей включає матеріальну підтримку у вигляді державних виплат, що гарантуються на законодавчому рівні; забезпечення малозабезпечених родин предметами першої необхідності, такими як одяг, медикаменти, харчові продукти або санаторно-оздоровчі послуги; психологічне консультування та підтримку в складних життєвих обставинах; організацію консультаційних послуг широкого спектра; створення мережі закладів для надання культурно-освітніх і оздоровчих сервісів членам родини; а також сприяння проведенню змістовного дозвілля через функціонування центрів дозвілля, гуртків за інтересами, шкіл молоді сім'ї тощо.

Соціально-реабілітаційна робота з родинами має на меті передусім відновлення їх виховного потенціалу, захист прав членів сім'ї в умовах кризових ситуацій та сприяння корекції або зміні соціального й сімейного статусу окремих її представників. Така діяльність здійснюється соціальними педагогами у школах, спеціалістами служб соціальної допомоги молоді або працівниками кризових центрів. Об'єктами соціальної реабілітації здебільшого виступають члени сімей, які страждають від психічного, фізичного або сексуального насильства; родини, які втратили або недостатньо ефективно використовують свої виховні функції; а також сім'ї, члени яких потребують медичної чи професійної реабілітації. Зусилля фахівців спрямовані на зміцнення сімейних взаємозв'язків, подолання відчуження між дітьми й дорослими, гармонізацію внутрішньосімейних стосунків і підтримку окремих членів родини в їх професійному й соціальному становленні.

Основними формами соціальної реабілітації сімей виступають індивідуальні та групові методи роботи. Індивідуальні форми включають психологічне консультування і психотерапевтичні сесії, орієнтовані на батьків, подружжя та дітей. Групові методи охоплюють тренінгові заняття, які можуть проводитися як із подружніми парами, так і з окремими групами чоловіків чи жінок. Останнім часом активно застосовуються інтегровані тренінги для батьків і дітей. До групових засобів психолого-педагогічної реабілітації належать семінари, відеолекторії, зустрічі з фахівцями, групи самопомоги тощо. Важливою формою професійної реабілітації залишаються курси перекваліфікації.

Соціально-профілактична робота з сім'ями спрямована на попередження деструктивних взаємодій між її членами, профілактику різних форм насильства і помилок у сімейному вихованні, мінімізацію ризиків розвитку хімічної залежності серед членів родини та ідентифікацію потенційно дисфункціональних сімей.

Групові та масові форми роботи домінують у зусиллях, спрямованих на укріплення інституту сім'ї через формування в суспільстві розуміння цінності родинних відносин. Серед інших напрямків - підготовка молоді до сімейного життя та відповідального батьківства, популяризація здорового способу життя в сім'ях, психолого-педагогічна освіта подружжя щодо побудови конструктивних відносин і сімейного виховання, а також профілактика типових причин розлучень. До ключових форм профілактичної діяльності належать лекції, семінари, тренінги, заходи для молодих родин, тематичні дні, радіо- і телепередачі тощо.

Соціальний супровід сімей передбачає діяльність соціального педагога або працівника, спрямовану на підтримку сім'ї в її різних життєвих процесах, розвиток її здатності до самостійного вирішення проблем та надання допомоги у подоланні поточних труднощів. Основними об'єктами соціального супроводу є прийомні сім'ї, родини, які виховують дітей із функціональними обмеженнями, та неблагополучні сім'ї.

Соціальний супровід реалізується через надання різноманітних матеріальних і психологічних послуг, консультування, захист інтересів сім'ї у державних установах тощо. Тривалість такої роботи визначається рівнем актуальності проблем у родині, ступенем розвитку адаптаційного потенціалу її членів і їхньою здатністю до самостійного подолання труднощів. Важливим чинником є також інтеграція сім'ї у мікро- та макросоціальне середовище.

До складових соціального супроводу належить соціальне інспектування, основною метою якого є моніторинг дотримання прав членів родини та виявлення умов, що провокують їхнє порушення.

Соціальне інспектування здійснюється соціальними працівниками спільно з дільничними інспекторами поліції, представниками опікунських рад чи кримінальної поліції у справах неповнолітніх. Об'єктами такої діяльності є сім'ї, чий дорослі члени ведуть асоціальний спосіб життя або перебувають на обліку у правоохоронних органах чи спеціалізованих установах (наркологічних диспансерах). Додатковий фокус спрямований на сім'ї з дітьми, які були повернені з притулків або демонструють девіантну поведінку — не відвідують школу чи схильні до бродяжництва.

У процесі соціального інспектування соціальний педагог виконує низку важливих функцій, які спрямовані на підтримку та захист прав людини, особливо у сфері сімейних відносин. Зокрема, виділяються такі ключові аспекти:

- діагностична функція, що передбачає виявлення випадків порушення прав людини в конкретних обставинах;
- попереджувально-профілактична функція, орієнтована на запобігання повторним випадкам порушень прав у сімейному середовищі;
- інформаційна функція, яка полягає у поширенні даних серед громадськості й представників державних структур про наявність порушень прав людини у сім'ї;
- наглядово-контрольна функція, що включає моніторинг житлово-побутових умов сімей, а також перевірку дотримання членами сім'ї рекомендацій соціального педагога з метою усунення порушень;

- охоронно-захисна функція, яка характеризується активними діями, такими як ініціювання процесів позбавлення батьківських прав, дітей із небезпечного середовища, а також спрямування постраждалих від насильства до кризових центрів та притулків;

- комунікативна функція, спрямована на налагодження ефективної взаємодії між соціальним педагогом і членами родини задля спільного подолання причин неблагополуччя;

- координаційна функція, що реалізується через залучення до розв'язання сімейних проблем фахівців різних галузей: медиків, психологів, юристів тощо [44, с.167-168].

Ці функції сприяють комплексному вирішенню проблем у сімейному середовищі та забезпечують багатогранний підхід до гарантування прав і благополуччя особистості.

2.2. Соціальний супровід як форма комплексної індивідуальної роботи з сім'єю у складних життєвих обставинах

Соціальний супровід сім'ї є важливим напрямком соціальної роботи, що спрямований на створення найбільш сприятливих і ефективних умов для повноцінного функціонування сімей, виховання дітей та підтримки молоді. Цей вид роботи передбачає комплексне надання необхідних соціальних послуг, всебічну допомогу та реалізацію низки цільових заходів, спрямованих на поліпшення якості їхнього повсякденного життя. Реалізація таких заходів покладається на соціального працівника, який виконує ключову роль у підтримці сімейної життєдіяльності. Зокрема, його діяльність спрямована на допомогу в подоланні різноманітних труднощів, які можуть виникати в житті сім'ї, а також на формування їхніх внутрішніх ресурсів і здатності самотійно долати складнощі. Важливим аспектом роботи соціального працівника є індивідуальний підхід до кожної сім'ї з метою визначення специфічних потреб та надання

допомоги, що дозволить ефективно вирішувати актуальні проблеми і сприяти покращенню їхньої загальної життєвої ситуації [45].

Соціальний супровід, за визначенням Н. Комарової та І. Пешої, означає діяльність соціального працівника або команди працівників, спрямовану на створення сприятливих соціально-психологічних умов для розвитку прийомних дітей і дітей-вихованців у прийомних сім'ях чи дитячих будинках сімейного типу. Основними завданнями такої діяльності є забезпечення позитивного психологічного клімату в сім'ї, створення умов для гармонійного розвитку дітей з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, а також встановлення партнерської взаємодії між прийомними батьками, державними установами і громадськими організаціями. Це сприяє формуванню оптимального середовища для життя дітей та захисту їхніх прав [46, с.59].

Форми та методи соціальної роботи постійно еволюціонують та вдосконалюються, особливо в умовах систематичних реформ у сфері надання соціальних послуг. Особливість практичної діяльності соціальних працівників полягає в тому, що зміни в об'єктивних умовах надання допомоги й підтримки неминуче ведуть до появи нових соціальних викликів і змін у взаєминах між людьми в цьому контексті. Це зумовлює потребу у впровадженні сучасних підходів, які відповідають актуальним викликам, включаючи адаптацію методів, технологій і стратегій втручання, а також залучення інновацій. Серед них можна зазначити співпрацю з громадськими організаціями у наданні послуг, розширення професійних компетенцій соціальних працівників, насамперед в умовах автоматизації та цифровізації робочого середовища.

Результативність роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, значною мірою залежить від правильного вибору форм і методів взаємодії з ними. Зокрема, можна виокремити три основні форми соціального супроводу таких сімей: соціальна опіка, соціальна допомога та соціальний патронаж (включно із соціальним інспектуванням) [50]. У рамках соціального супроводу важливе місце займає використання такої форми роботи, як соціальна опіка, яка надається дітям віком до 15 років чи людям із психічними розладами,

позбавленим піклування близьких. Основою опіки є догляд та контроль за дітьми-сиротами або тими, хто залишився без уваги батьків.

Соціальна допомога охоплює ширший спектр заходів і послуг. Це комплексна система підтримки й сприяння, спрямована на пом'якшення життєвих труднощів або їх подолання, збереження соціального статусу та забезпечення нормального функціонування особи чи груп населення. Її мета – допомогти адаптуватися до суспільства та сприяти повноцінній інтеграції.

Соціальний патронаж передбачає регулярні домашні відвідування сімей із метою оцінки ситуації, спостереження за умовами життя та проведення діагностичних, реабілітаційних чи адаптаційних заходів. Патронаж дає змогу встановлювати і підтримувати довгострокові контакти із сім'ями, оперативно виявляти проблеми та надавати необхідну допомогу. Однією з важливих складових патронажу є соціальне інспектування. Його ключова мета – контроль за умовами виховання дитини в сім'ї, виявлення порушень і факторів, що сприяють таким порушенням. Об'єктами інспектування найчастіше стають родини, у яких дорослі члени ведуть асоціальний спосіб життя або перебувають на обліку у відповідних органах із питань дітей.

Виявлення сімей, які належать до вразливих категорій населення або перебувають під впливом обставин, що можуть призвести до потрапляння у складні життєві ситуації, здійснюється відповідними суб'єктами в ході виконання їхніх службових чи посадових обов'язків. Такий процес включає реагування на отримані особисті звернення, заяви чи повідомлення, незалежно від форми їх подання - телефоном, письмово, електронною поштою чи усно, а також на підставі матеріалів, опублікованих у засобах масової інформації.

Основну роль у здійсненні соціального супроводу таких сімей відіграють центри соціальних служб для дітей та молоді, а також їх спеціалізовані підрозділи, створені для більш ефективної допомоги. У випадку виявлення фахівцем із соціальної роботи сім'ї, яка належить до вразливих категорій або стикається з ризиками потрапляння у складні життєві обставини, він повинен протягом п'яти робочих днів з моменту цього виявлення провести детальну

оцінку потреб родини у соціальних послугах. Цей процес оцінювання відбувається на основі чітко визначеного порядку, затвердженого Міністерством соціальної політики.

Якщо інший суб'єкт стикається з ідентифікацією такої сім'ї, він зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня поінформувати орган соціального захисту населення. Інформація може бути передана письмово або електронною поштою, а також за допомогою телефонного зв'язку. Після отримання зазначеної інформації орган соціального захисту населення повинен у найкоротший термін, але не пізніше наступного робочого дня, повідомити про це фахівця із соціальної роботи. Завданням останнього є проведення оцінювання потреб родини у відповідних соціальних послугах.

У випадках, коли особа звертається до органу соціального захисту населення з метою отримання державної соціальної допомоги, зокрема малозабезпеченим родинам, особам із інвалідністю з дитинства або дітям з інвалідністю, матеріальної допомоги тим, хто постраждав від торгівлі людьми або іншим категоріям населення в скрутному становищі, орган соціального захисту зобов'язаний не лише розглянути ці запити, але й надати такій особі максимальну інформаційну підтримку. Зокрема, це включає забезпечення відповідними друкованими інформаційними матеріалами про доступні соціальні послуги, умови та процедуру їх отримання. В разі потреби орган також передає відповідне сповіщення фахівцю із соціальної роботи для проведення комплексної оцінки потреб сім'ї у наданні їй необхідних соціальних послуг.

Таким чином, чітко налагоджена взаємодія між різними суб'єктами і спеціалістами дозволяє забезпечити всебічну підтримку найвразливішим категоріям населення й попередити їх потрапляння у ще більш складні життєві обставини.

Життєві обставини, що вважаються складними, зазвичай включають у себе ті реальні проблеми та виклики, з якими родина не здатна впоратися самостійно через обмеженість ресурсів, досвіду чи підтримки з боку оточення. У таких непростих ситуаціях вкрай важливо не вдатися до засудження чи критики на

адресу сім'ї, яка опинилася у кризовому становищі, а, навпаки, надати їй необхідну допомогу, підтримку й ресурси для виходу з цієї ситуації.

Пріоритетним напрямом роботи фахівців із соціальної роботи є оперативна ідентифікація сімей, в яких існує загроза для фізичного або емоційного благополуччя дітей. Це передбачає раннє виявлення таких випадків, надання різноманітних соціальних послуг відповідно до конкретних потреб родини, впровадження комплексних заходів допомоги та підтримки. До комплексу завдань входять також профілактичні заходи, спрямовані на запобігання явищу соціального сирітства у громаді, а також тривала підтримка молодих людей з числа дітей, які потребують особливої уваги [50].

Слід зазначити, що діяльність соціальних працівників у галузі супроводу сімей, які потрапили у складні життєві обставини, неодноразово довела свою результативність. Вона демонструє важливість цілеспрямованого підходу до підтримки родин у кризових умовах і позитивно впливає як на благополуччя сімей, так і на зміцнення соціальної гармонії в суспільстві загалом.

На основі результатів оцінювання потреб сім'ї, яка належить до категорії вразливих верств населення або перебуває під впливом чинників, що потенційно можуть поставити її у складні життєві обставини, фахівець із соціальної роботи готує відповідний акт. Цей акт складається у паперовій або електронній формі й подається до профільного органу соціального захисту населення не пізніше наступного робочого дня. Метою такого подання є ухвалення рішення щодо надання відповідних соціальних послуг.

Якщо у процесі оцінювання потреб підтверджується, що сім'я перебуває у складних життєвих обставинах або відноситься до числа вразливих категорій населення, фахівець із соціальної роботи здійснює комплексну допомогу. Така допомога включає сприяння в оформленні заяви на отримання соціальних послуг, допомогу у складанні і поданні необхідного пакета документів, а також передачу всіх зібраних матеріалів до органу соціального захисту. Поряд із цим передається й акт, складений на підставі проведеного оцінювання потреб сім'ї. У тих випадках, коли член сім'ї не може самостійно звернутися до органу

соціального захисту через похилий вік, стан здоров'я, інвалідність чи інші обставини, наприклад догляд за дитиною, фахівець бере на себе зобов'язання забезпечити повне оформлення та передачу заяви зі всіма супровідними документами від імені такої особи.

У разі, якщо суб'єкт виявляє факт жорстокого поводження з дитиною, включно з проявами домашнього насильства або залишенням дитини без належної батьківської опіки, він негайно інформує про це службу у справах дітей та уповноважений підрозділ Національної поліції. У випадках встановлення факту скоєння домашнього насильства по відношенню до недієздатних осіб інформація передається також до органу опіки та піклування.

Коли внаслідок домашнього насильства чи будь-яких інших обставин виникає безпосередня загроза життю або здоров'ю особи, особливо якщо йдеться про дитину, відповідний уповноважений підрозділ Національної поліції отримує термінове сповіщення. Це повідомлення ініціює вжиття спеціальних заходів, спрямованих на припинення насильства, недопущення його продовження або запобігання повторним випадкам.

Виявлення дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, здійснюється відповідно до норм, встановлених Порядком забезпечення соціального захисту дітей. Цей документ регулює роботу з дітьми, які опинилися в кризових умовах або постраждали від жорстокого поводження, і був затверджений постановою Кабінету Міністрів України [47].

У межах реалізації технології соціального супроводу сімей визначають кілька ключових напрямів роботи, які є основоположними для забезпечення належної підтримки. До таких напрямів належать:

- соціальна опіка, що передбачає представництво й захист інтересів сім'ї або її окремих членів соціальним працівником у різних інституціях, установах чи перед органами влади. Така діяльність спрямована на створення умов, за яких сім'я отримувала б необхідну підтримку й захист своїх прав;

- соціальний патронаж, який охоплює широкий спектр постійних послуг, наданих як на індивідуальному рівні, так і групам ризику. Основним завданням

цього напрямку є регулярний соціальний нагляд за умовами проживання сімей, періодичні візити до їхнього помешкання та надання необхідної допомоги: економічної, соціально-побутової та лікувально-профілактичної. Такий патронаж сприяє оперативному реагуванню на виклики життя;

- соціальна допомога сім'ї, що включає комплексний підхід до вирішення проблем. Соціальні служби, кризові центри та спеціалізовані фахівці формують індивідуальні плани допомоги згідно з положеннями Закону України «Про соціальні послуги», що дозволяє максимально адаптувати допомогу до конкретних потреб кожної родини.

Методика соціального супроводу має багато спільного з широко відомою в соціальній роботі методикою «ведення випадку». Вона орієнтована на тривалий супровід певної сім'ї й передбачає детальний аналіз її потреб. При цьому вибір конкретних методів та заходів у процесі роботи із сім'ями, які перебувають у кризових життєвих обставинах, має базуватися на індивідуальному підході. Особливу роль тут відіграє врахування всіх ключових факторів, які впливають на функціонування родини. Це дозволяє розробляти програми допомоги, спрямовані не лише на подолання поточних труднощів, а й на створення умов для стабільного поліпшення життєвої ситуації в довгостроковій перспективі.

Здійснення соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, передбачає низку специфічних підходів, що ґрунтуються на індивідуальних потребах кожної сім'ї:

- соціальний супровід має надаватися всім типам сімей у кризових обставинах, враховуючи ступінь серйозності їхніх життєвих ситуацій та екстремальні умови існування. До цього процесу необхідно залучати міждисциплінарну команду спеціалістів;

- проведення супроводу слід розпочинати лише після ретельного аналізу сімейної ситуації. Це включає оцінку обставин, взаємовідносин у родині, виявлення порушень прав дітей та інших членів родини з подальшим наданням відповідної соціальної допомоги;

- у випадках, коли в сім'ї мають місце зловживання алкоголем чи наркотиками, підозри щодо насильства над дітьми або крайнє зuboжіння, до роботи необхідно залучати фахівців різного профілю;

- особливої уваги потребують родини, де є діти з асоціальною поведінкою чи схильністю до бродяжництва, а також випадки безвідповідального батьківства. Неповні сім'ї можуть мати потребу в підтримці для компенсації функцій відсутнього з батьків чи опікуна;

- супровід має включати просвітницьку роботу з акцентом на створення належних умов для виховання і розвитку дітей. Також слід навчати членів родини прав і обов'язків, контролюючи їх дотримання у випадках порушень;

- соціальний супровід повинен поєднуватися з реабілітаційними заходами для окремих членів сім'ї, профілактикою та обслуговуванням, але не обмежуватися лише цими аспектами. Це має бути комплекс надання різноманітних послуг;

- критерієм неефективності супроводу вважаються повторення порушень прав членів сім'ї, прояви асоціальної чи деліквентної поведінки, тоді як позитивним результатом є перехід сім'ї зі статусу отримувачів соціальних послуг соціального супроводу до отримувачів соціальних послуг профілактики та обслуговування;

- важливо розробити технології супроводу для різних категорій неблагополучних сімей, спираючись на аналіз їхніх типових проблем і потреб;

- соціальний працівник не має швидких рішень для вирішення проблем родини, але його завдання полягає у підтримці і сприянні тому, щоб самі клієнти змогли впоратися зі своїми труднощами.

В Україні існує розгалужена система підтримки сімей, які перебувають у зоні ризику відмови від дітей. Цю діяльність забезпечують державні соціальні служби для молоді, соціальні служби підтримки сімей і дітей, а також різноманітні недержавні організації. Соціальний супровід родин, які опинилися у складних життєвих обставинах, охоплює низку видів допомоги:

- психолого-педагогічна підтримка: вирішення конфліктів за допомогою посередництва, психологічне консультування, допомога у налагодженні внутрішньосімейних стосунків, навчання батьків ефективній комунікації та вихованню дітей, залучення до груп підтримки, а також участь волонтерів для забезпечення дитячого добробуту;

- поліпшення матеріального стану родини: сприяння в пошуку житла, допомога з оформленням документів, підтримка у працевлаштуванні, консультації з отримання державної допомоги, пенсій чи пільг, а також посередництво у наданні гуманітарної допомоги;

- підтримка навчання та всебічного розвитку дітей: сприяння запису до гуртків, секцій чи підліткових клубів, організація професійного навчання, участь дітей у розважальних або навчально-виховних заходах;

– турбота про здоров'я дитини: організація оздоровлення дітей як частини загального соціального супроводу;

– захист інтересів: представлення прав дитини перед адміністраціями шкіл, моніторинг відвідуваності занять, здійснення посередництва між сім'єю та державними чи місцевими органами влади; залучення дільничних інспекторів для боротьби з домашнім насильством або пияцтвом;

- представлення інтересів дитини перед органами опіки і піклування: допомога в оформленні опікунства родичам дитини або сприяння влаштуванню малечі до прийомної сім'ї [49].

Згідно з дослідженнями І. Зверевої, основними формами соціальної роботи у сфері соціального супроводу є:

- індивідуальна робота, спрямована на надання соціальної допомоги, послуг та реалізацію реабілітаційних заходів відповідно до складності ситуації та потреб конкретної особи;

- соціально значуща діяльність: залучення молоді до громадських ініціатив чи рухів, надання соціальної освіти через різноманітні державні й приватні установи;

- комплексна соціально-психолого-педагогічна та юридична підтримка: професійна допомога та консультації для вирішення багатовимірних проблем сім'ї чи окремих її членів;

- консультивання: визначення ключових шляхів вирішення проблеми, яка турбує особу чи групу осіб;

- науково обґрунтовані державні заходи: запобігання негативним фізичним, психологічним та культурним наслідкам у житті окремих людей і груп ризику; підтримка здорового способу життя молоді та сімей; стимулювання особистого розвитку й активізація внутрішнього потенціалу молодого покоління. [48, с. 196–197].

Ці складні багатоступеневі підходи забезпечують комплексну підтримку родин у кризових обставинах та створюють умови для подолання життєвих труднощів без загрози для добробуту дитини.

Підбиваючи підсумки, варто особливо зазначити, що соціальний супровід є важливим видом соціальної роботи, орієнтованим на підтримку осіб та сімей, які потрапили у складні життєві обставини, з якими вони не в змозі впоратися самотійно. Ця діяльність передбачає організацію та надання всебічної й комплексної індивідуальної соціальної допомоги, спрямованої на полегшення їх становища. Соціальний супровід можна охарактеризувати як практичну, технологічно обґрунтовану діяльність соціального працівника, яка включає цілий арсенал прийомів, методів та операцій, що реалізуються в чітко визначеній послідовності. Такий підхід забезпечує досягнення конкретних змін у соціальному становищі особи яка перебуває у складних життєвих обставинах, його емоційному стані та загальному самопочутті.

Основою цієї діяльності є її ключові елементи: суб'єкти (соціальні працівники та інші професіонали), об'єкти (особи чи сім'ї, які потребують допомоги), принципи здійснення (наприклад, індивідуальний підхід чи конфіденційність) та зміст самої діяльності. Зміст соціального супроводу полягає в наданні різноманітних видів комплексних соціальних послуг, які можуть охоплювати консультативну, психологічну, реабілітаційну чи матеріальну

підтримку. При цьому використовуються всі можливі інструменти й методи соціальної роботи, щоб максимально ефективно вирішувати проблему. Таким чином, соціальний супровід є важливим засобом поліпшення якості життя отримувачів соціальних послуг у кризових ситуаціях та сприяє їхньому відновленню й інтеграції в суспільство.

2.3. Підходи та принципи соціальної роботи з вразливими сім'ями

Поняття соціальної роботи відіграє ключову роль у вивченні проблем сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах через наслідки війни. Ця діяльність є професійною допомогою, спрямованою на підтримку людей, сімей, груп та спільнот з метою підвищення їхнього соціального функціонування, розвитку навичок самопомоги та взаємопідтримки [51, с. 93]. Основна ціль соціальної роботи - сприяти подоланню труднощів, зумовлених бідністю, безробіттям, хворобами, залежностями, соціальною ізоляцією, дискримінацією чи насильством, а також допомагати в періоди криз і катастроф [52, с. 122].

Ця сфера діяльності охоплює аналіз і втручання у складні зв'язки між людьми та їхнім соціальним середовищем, враховуючи вплив економічних, соціальних, культурних, психологічних та інших факторів на благополуччя індивідів і спільнот.

Соціальна робота ґрунтується на принципах соціальної справедливості, повазі до різноманітності та гідності кожної людини. Фахівці цієї галузі використовують широкий спектр теоретичних підходів та методів, включаючи психологічні теорії, соціологічні моделі, системний аналіз і багато інших підходів для досягнення поставлених завдань [53, с. 150].

Рис. 2.2. Ключові принципи соціальної роботи з сім'ями

Ключові принципи, на яких базується соціальна робота з сім'ями, мають фундаментальне значення для ефективного надання допомоги та підтримки. Ці принципи створені з урахуванням потреб кожної сім'ї, акцентуючи увагу на повазі до її особливостей, прагнень і обставин.

Індивідуальний підхід: кожна сім'я являє собою унікальну систему з власною динамікою, цінностями та проблемами. Тому соціальні програми повинні враховувати ці відмінності, адаптуючи методики роботи таким чином, щоб вони відповідали специфічним потребам саме цієї сім'ї, а не базувалися на загальних шаблонах.

Добровільність: значення добровільної участі неможливо переоцінити. Участь у програмах соціальної підтримки обов'язково має бути заснована на свободі вибору родини, без примусу чи тиску. Лише за умови щирого бажання і згоди сім'я може ефективно співпрацювати із соціальними службами зі спільною метою.

Конфіденційність: інформація про будь-які питання, що стосуються сім'ї, має бути захищеною і використовуватися виключно в межах професійного контексту. Дотримання суворої таємниці – це не лише етичний стандарт, а й основа довіри між родиною та соціальним працівником.

Партнерство: для досягнення реальних позитивних змін взаємодія між соціальним працівником та сім'єю повинна нагадувати рівноправне

співробітництво. Обидві сторони діють як партнери, об'єднані спільною метою – пошуку найкращих шляхів вирішення проблем та перетворення життя родини на краще.

Empowerment (розширення можливостей): одним із головних завдань соціальної роботи є створення умов, за яких члени сім'ї самостійно набуватимуть впевненості, ресурсів і навичок для подолання труднощів і досягнення поставлених цілей. Це допомагає родинам стати більш незалежними й спроможними приймати важливі рішення у своєму житті.

Ці принципи формують базу відповідального та професійного підходу до підтримки сімей у їхньому бажанні знайти гармонію, стабільність і розвиток.

Сім'я є однією з найдавніших та найважливіших соціальних інституцій, яка зародилася ще у прадавні часи. Протягом усього еволюційного шляху людства вона неодноразово зазнавала змін, які зумовлювалися історичними, культурними та соціальними трансформаціями. Разом із суспільством, що перебувало у постійному русі, змінювалися й цінності, структура та типологія сімейних відносин. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується явищем під назвою інституційний занепад сім'ї, що пов'язаний із передачею її ключових функцій іншим соціальним інститутам. До очевидних проявів цієї тенденції належать нуклеаризація (тобто розпад родинних зв'язків і скорочення сім'ї до мінімальної одиниці), перехід до партнерської форми спілкування, зростання рівня індивідуалізації та поширення рішення про відмову від спільного проживання. Криза сучасної сім'ї також знаходить своє відображення у таких явищах, як зменшення кількості дітей у родинах та формування стійкого патерну багаторозлучного співжиття [54, с. 200].

У контексті важких життєвих обставин, спричинених війною, соціальний супровід сімей став однією з базових технологій соціальної роботи. Його метою є вирішення комплексу проблем – психологічних, міжособистісних, соціальних та матеріальних – шляхом встановлення активної взаємодії між фахівцем соціальної сфери та самою сім'єю [55, с. 65]. Соціальний супровід спрямований на те, щоб надавати таким родинам необхідну підтримку та допомогу, завдяки

яким вони могли б подолати труднощі, повернутися до стабільності та створити умови для нормального життя.

Рис. 2.3. Основні підходи до соціальної роботи з сім'ями

Такого роду соціальна робота передбачає надання широкого спектра заходів та послуг, спрямованих на підтримання оптимальних умов життєдіяльності як для дорослих членів сім'ї, так і для дітей. Серед цих заходів можна виокремити організацію матеріальної допомоги, психологічне консультування, представництво інтересів сім'ї в органах державної влади та інші види супроводу. Головний акцент робиться на вирішенні конкретної проблеми кожної окремої родини, яка опинилася у складній ситуації [56, с. 68]. Основним завданням соціальної роботи з сім'ями, які переживають кризи через війну, є комплексне забезпечення допомоги. Це включає не лише короткострокову підтримку для ліквідації конкретних труднощів, а й створення умов для відновлення емоційної стабільності, фінансової незалежності та соціальної інтеграції родин. Суть такої роботи полягає у формуванні системного підходу до допомоги й підтримки. Вона має бути спрямована на задоволення найбільш нагальних потреб сімей та створення перспектив для їх самостійного функціонування у нових соціально-економічних реаліях.

Основні напрями соціальної роботи з сім'ями, що опинились у складних життєвих обставинах, охоплюють [57, с. 52]:

1. Комплексний підхід. Допомога таким сім'ям потребує інтегрованого підходу, який включає психологічну підтримку, соціальне забезпечення, юридичну та економічну допомогу. Надзвичайно важливо оцінювати усі аспекти життя родини для визначення вразливих точок і встановлення пріоритетних потреб. Такий підхід спрямований на надання всебічної допомоги, що дозволяє ефективніше долати труднощі, сприяє стабілізації ситуації та покращенню якості життя постраждалих. Для досягнення максимальної ефективності реалізація комплексного підходу базується на тісній взаємодії між різними фахівцями й організаціями, що забезпечує скоординовану підтримку.

2. Психологічна підтримка. У роботі з родинами, що зазнають наслідків воєнних дій, психологічна допомога є одним із ключових компонентів комплексної підтримки. Основна мета — допомогти членам сімей впоратися з травмами, втратами та стресом, що виникли через війну. Це може включати індивідуальні та групові терапевтичні сеанси, а також спеціалізовану роботу з дітьми. Такий підхід сприяє подоланню психологічних травм та адаптації до нових умов життя, допомагаючи поліпшити загальний емоційний стан та психічне здоров'я родин. Поєднання різноманітних методів і форм терапії дозволяє досягати високої ефективності у роботі з цими родинами.

3. Соціальна інтеграція та адаптація. Це важливі складники соціальної роботи, які стають особливо актуальними для сімей, що постраждали через війну. Соціальна інтеграція націлена на відновлення стабільності, безпеки та добробуту родин, сприяючи їх поверненню до активного суспільного життя. Адаптація ж орієнтована на звикання до нових умов реальності через надання комплексної багатовекторної підтримки, яка охоплює матеріальну, соціальну, психологічну і правову допомогу. Такий підхід створює умови для більш ефективної реабілітації постраждалих сімей і їхнього поступового повернення до норми життя [58, с. 17].

4. Юридична допомога є важливим і нероздільним компонентом соціальної роботи з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок воєнних дій. Вона не лише забезпечує захист основоположних прав, але й слугує дієвим інструментом для надання правової підтримки, допомагаючи цим родинам розв'язувати широкий спектр правових проблем, що виникають у їхньому повсякденному житті. Ефективним механізмом вважається комплексний підхід до цієї допомоги, який охоплює ретельне документування ситуації, забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, врегулювання питань, пов'язаних із майновими правами і соціальними потребами, а також проведення правової просвіти й організацію інформаційних кампаній. Такий багатовекторний підхід дозволяє не тільки оперативно реагувати на актуальні проблеми цих сімей, але й створює умови для їхнього довготривалого захисту та підтримки.

5. Економічна підтримка в рамках соціальної роботи із сім'ями, які постраждали через воєнні дії, є ключовим елементом стабілізації їхнього становища і покращення матеріальних умов життя. Ця підтримка спрямована на надання необхідних ресурсів, включаючи як грошову допомогу, так і фізичні матеріальні засоби, для подолання кризи та забезпечення економічної стійкості сімей. Найефективнішим способом є впровадження системного підходу, що поєднує фінансову та матеріальну допомогу, сприяння доступу до якісної освіти, заходи для працевлаштування членів родини, а також розвиток соціального підприємництва як інструменту довгострокової економічної адаптації. Такий підхід гармонійно поєднує короткострокові рішення з довготривалими стратегіями, створюючи можливості для виходу з кризи та поступового відновлення.

6. Особливу увагу в соціальній роботі слід приділяти дітям у таких сім'ях, оскільки саме вони є найбільш чутливою і вразливою категорією у контексті воєнних конфліктів. Надання спеціалізованої допомоги дітям передбачає врахування їхніх унікальних потреб та викликів, з якими вони стикаються, зокрема фізичної безпеки, психологічної стійкості та емоційного розвитку. У

цьому аспекті соціальна робота бере на себе важливу роль гарантування їхньої загальної безпеки й благополуччя. Це включає захист дітей від негативного впливу війни, психологічну підтримку для подолання травматичних переживань, забезпечення доступу до медичних послуг, постійної освіти й інтеграції у суспільство. Лише комплексний підхід, який розглядає всі аспекти життя дитини та їхній взаємозв'язок, може ефективно допомогти в адаптації та розвитку дітей в умовах важких життєвих обставин. Це сприяє подоланню наслідків війни та забезпечує гармонійне становлення їх особистості навіть у складних умовах.

7. Моніторинг і оцінка соціальної роботи з сім'ями, які потрапили в складні життєві обставини через наслідки війни, є основоположними елементами для забезпечення ефективності, вдосконалення якості послуг і досягнення запланованих результатів. Ці процеси включають систематичне збирання, аналіз та застосування отриманої інформації для покращення практик і ухвалення раціональних рішень. Вони сприяють об'єктивному аналізу ефективності програм, підвищенню стандартів наданої допомоги, забезпечують прозорість і посилюють інформованість у процесах управління. Завдяки цим діям можливо гнучко адаптувати підходи до соціальної роботи відповідно до потреб сімей та підтримувати їхнє благополуччя в умовах воєнної нестабільності.

8. Взаємодія зі спільнотою в рамках соціальної роботи з родинами, які опинилися в складних життєвих обставинах через вплив війни, є важливим чинником ефективної підтримки та допомоги. Вона передбачає координацію зусиль усіх зацікавлених сторін, мобілізацію ресурсів громади, формування середовища підтримки й налагодження співпраці між соціальними працівниками, організаціями та самими родинами [59, с. 55]. Такий підхід дозволяє комплексно й ефективно допомагати, сприяти адаптації сімей до нових реалій і їхньому гармонійному включенню в суспільство.

Важливим елементом організації соціальної роботи з такими сім'ями є постійне вдосконалення методів і підходів, заснованих на аналізі накопиченого досвіду та використанні передових практик. Це дає змогу надавати якісну й ефективну допомогу навіть у складних обставинах воєнного часу.

Соціальна робота в таких умовах потребує від фахівців глибокого розуміння особливостей активних бойових дій, окупації українських міст та їхнього впливу на життя родин. Не менш важливими є гнучкість і творче мислення у вирішенні складних питань, адже допомога сім'ям в умовах війни супроводжується значними емоційними та соціальними викликами. Емпатія, адаптивність і здатність розуміти тонкощі ситуацій — ключові якості, які мають бути властивими соціальному працівнику.

Фахівці повинні бути готовими працювати в екстремальних умовах, оперативно реагувати на швидкі зміни та володіти ґрунтовними знаннями у сфері кризових інтервенцій. Допомога таким сім'ям вимагає унікальної комбінації спеціальних знань, практичних навичок і ресурсорієнтованого підходу. Оскільки всі сім'ї, як і люди, є унікальними, соціальні працівники не можуть покладатися на жорсткі шаблони. Кожен окремий випадок потребує детального вивчення, індивідуального підходу та ретельного підбору методів роботи відповідно до специфіки ситуації [59, с. 185].

Організація соціальної роботи з сім'ями, котрі опинилися в складних життєвих обставинах, передбачає створення багаторівневої системи цілеспрямованої підтримки та комплексної допомоги, яка має послабити їхнє скрутне становище, сприяти подоланню наслідків проблемних ситуацій і допомогти сім'ям повернутися до нормального життєвого ритму. Дана діяльність ставить за мету не лише полегшити тягар, з яким зіткнулися ці родини, але й забезпечити умови для повноцінного функціонування, формуючи сприятливе середовище для відновлення їхнього емоційного стану, соціальної активності та покращення життєвих умов [60].

Особливий наголос у такій роботі ставиться на допомогу сім'ям, які через воєнні дії опинилися в критично складних умовах. Тут мова йде про реалізацію цілого комплексу заходів і програм, які мають на меті стабілізувати їхнє життя та сприяти інтеграції у нові обставини після пережитого стресу чи втрат. Основна ідея цієї соціальної роботи ґрунтується на ретельному вивченні різних аспектів потреб таких сімей. До них входять не лише психологічна реабілітація

та стабілізація емоційного стану, але також надання соціальної підтримки, юридичного супроводу та економічної допомоги, що можуть відповідати реальним викликам, з якими стикаються постраждалі родини.

У цьому контексті підхід має бути міждисциплінарним і систематичним, адже тільки так можна враховувати різноманітні аспекти проблем і досягти ефективної допомоги родинам у подоланні складнощів і поверненні до повноцінного життя.

Висновки до розділу 2

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що соціальна робота з сім'ями є складним багатовимірним процесом, який поєднує різноманітні методологічні підходи та інтервенції з метою надання підтримки й допомоги родинам, які опинилися у важких життєвих ситуаціях. Формат соціальної взаємодії визначається відповідно до конкретних потреб кожної сім'ї, беручи до уваги її структуру, вікові особливості дітей та інші релевантні чинники.

Соціальний супровід, як важливий компонент соціальної роботи, спрямований на допомогу особам і сім'ям, які не можуть самостійно подолати життєві труднощі. Цей вид діяльності охоплює організацію та надання всебічної, системної й індивідуалізованої соціальної підтримки, спрямованої на покращення умов життя отримувачів соціальних послуг. Соціальний супровід можна охарактеризувати як профільну діяльність соціального працівника, що базується на технологічно обґрунтованих методиках і передбачає послідовне впровадження різноманітних прийомів, методів і операцій. Такий підхід дозволяє досягти конкретних змін у соціальному статусі клієнта, його емоційному стані та загальному рівні добробуту.

Професійна діяльність у сфері соціальної роботи ґрунтується на принципах соціальної справедливості, визнання цінності людської гідності та поваги до багатоманітності. Фахівці цієї галузі інтегрують широкий спектр теоретичних концепцій і методів, включаючи психологічні теорії, соціологічні моделі, системний аналіз та інші інструменти, які сприяють досягненню поставлених завдань.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

3.1. Оцінка потреб вразливих сімей

Сучасна соціальна робота перебуває у фазі інтенсивного розвитку теоретичних концепцій, а також аналізу й систематизації накопиченого досвіду у сфері соціальної практики. Її швидкий прогрес обумовлений актуальними запитами суспільства, які зосереджені на створенні нової соціальної політики, орієнтованої на дітей, сім'ї та молодь. Формування сприятливого середовища для розвитку дітей, посилення виховного потенціалу української родини й забезпечення права дитини на життя у сімейному колі є ключовими пріоритетами державної політики та визначальними напрямками соціальної роботи. Особливе місце в цьому контексті посідає оцінювання ефективності процесів соціальної роботи.

Оцінювання виступає як основний інструмент, спрямований на виявлення потреб отримувачів соціальних послуг, комплексний моніторинг процесу надання послуг (підтримка, допомога тощо), досягнення конкретних результатів, аналіз фінансових витрат і прогнозування економічної доцільності. Воно також слугує механізмом отримання ключових даних, необхідних для подальшого стратегічного планування ефективних заходів, спрямованих на допомогу клієнтам у подоланні складних життєвих обставин [62, с.13].

Процес оцінювання базується на принципах і цінностях соціальної роботи. До них належать: доступність, добровільність, гуманність, конфіденційність, профілактика, безоплатність, партнерство, системний підхід, гарантований захист прав людини та дитини, підтримка сім'ї, пріоритетність інтересів отримувачів соціальних послуг і врахування їхньої думки.

Структура оцінювання включає різноманітні типи оцінки, які одночасно є його інструментами (методиками для визначення потреб індивіда, групи чи громади) та невід'ємними частинами циклу самого оцінювання. Виділяють такі

основні типи: оцінка потреб, оцінка процесів, оцінка результатів (впливу) та економічна оцінка.

Оцінювання потреб клієнта слід розглядати як ключовий етап процесу оцінювання, спрямований на ідентифікацію необхідних видів соціальних послуг, соціальної допомоги, а також визначення методів втручання, орієнтованих на покращення ситуації в сім'ї чи корекцію поведінки її членів. У цьому контексті оцінка потреб виступає:

- інструментом для забезпечення якісного надання соціальних послуг;
- фундаментальною складовою ведення випадку;
- процедурою збору, систематизації та аналізу інформації, що стосується клієнта.

Як інструмент у сфері соціальних послуг, оцінювання потреб виконує низку функцій, зокрема:

- ідентифікацію потреб дитини та оцінку здатності батьків забезпечити їхнє задоволення;
- виявлення складних життєвих обставин, які клієнт не в змозі подолати самостійно;
- визначення меж втручання соціальних працівників;
- складання переліку необхідних послуг;
- формування міждисциплінарної групи фахівців для соціального супроводу сім'ї.

Таким чином, оцінка потреб є динамічним процесом, що охоплює збір, аналіз та узагальнення інформації щодо стану отримувача соціальних послуг з метою визначення найдоцільніших видів і обсягів послуг. Вона спрямована на позитивну зміну ситуації клієнта в контексті подолання складних життєвих обставин. У цьому процесі потреби виступають об'єктом оцінювання, тоді як сам клієнт є суб'єктом, навколо якого будується цей аналітичний підхід.

Сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах, зіштовхуються з низкою серйозних викликів: фінансовими труднощами, проблемами зі здоров'ям, конфліктами або навіть ризиком вилучення дітей. У таких ситуаціях

надзвичайно важливо не залишатися наодинці з проблемами, а звертатися за допомогою та пройти оцінку потреб. Цей процес допомагає визначити, яка підтримка необхідна для виходу з кризи.

Процес оцінки потреб складається з кількох етапів. Першим кроком є звернення родини за допомогою. Тут можливі три варіанти: перший – звернення безпосередньо до органу соціального захисту, де спеціалісти приймають заяву; другий – звернення до надавача соціальних послуг; третій – до соціальної служби за місцем проживання.

Після отримання звернення фахівці встановлюють контакт із сім'єю, проводять бесіду, оглядають умови проживання та аналізують наявні документи. На основі зібраної інформації визначаються ключові потреби, серед яких можуть бути забезпечення продуктами харчування, працевлаштування, психологічна підтримка або вирішення юридичних питань. На цьому етапі соціальний працівник заповнює спеціальну форму, затверджену наказом Міністерства соціальної політики України від 13 липня 2018 року № 1005, яка зареєстрована у Міністерстві юстиції України від 16 серпня 2018 року за № 943/32395. Цей документ визначає порядок обліку соціальної роботи з сім'ями та особами у складних життєвих обставинах.

Під час загальної оцінки потреб фахівець детально описує загальну інформацію про членів сім'ї, враховуючи стан дитини: її самопочуття, зовнішній вигляд, харчування, навчання, емоційний стан, наявність шкідливих звичок чи девіантної поведінки. Також вивчаються її сімейні та соціальні стосунки, навички. Особлива увага приділяється стану дорослих членів родини. На основі аналізу цих даних фахівець оцінює стан сім'ї за чотирма ключовими факторами і формує висновок. У цьому висновку чітко зазначаються варіанти допомоги: наприклад, матеріальна підтримка, консультація лікаря, психологічна чи юридична допомога [63].

Завершальним етапом є моніторинг. Цей процес дозволяє продовжувати контролювати ситуацію і переконатися, що проблеми дійсно вирішено чи суттєво мінімізовано, а надана допомога виявилась ефективною.

Отже, під час оцінювання потреб сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, слід зважати не лише на причини виникнення подібних ситуацій, але й на ресурси, якими володіють члени родини. Йдеться про їхні можливості, компетенції та навички, рівень освіти, наявність житла, а також про силу їхніх соціальних зв'язків — як з родичами, так і з членами громади. Важливо визначити, яку саме допомогу їм потрібно надати, а також окреслити необхідну стратегію втручання. Це дозволяє розробити відповідні види соціальних послуг і форм соціальної підтримки, спрямованих на допомогу в подоланні складних життєвих обставин.

В контексті дослідження було проведено опитування десяти вразливих сімей. Респонденти виявили бажання залишитися анонімними. Аналізуючи відповіді виділимо наступні потреби сімей.

Сім'я 1.

Склад сім'ї: двоє дорослих з дитиною, віком 5 років.

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата одного члена сім'ї, а також отримання допомоги по безробіттю іншого

Сім'я належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), одяг та взуття (для дітей), оренда житла, психологічна підтримка, юридична допомога, працевлаштування.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - забезпечені, але інколи доводиться економити.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги.

Сім'я 2.

Склад сім'ї: одна мати з дитиною, віком 4 роки.

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата матері, а також аліменти на дитину

Сім'я належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), одяг та взуття (для дітей), оренда житла, психологічна підтримка, юридична допомога, працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги.

Сім'я 3.

Склад сім'ї: одна мати з двома дітьми, віком 3 та 5 років.

Основним джерелом доходу сім'ї є аліменти на дітей, соціальна допомога, доходи від власного господарства.

Сім'я належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), одяг та взуття (для дітей), оренда житла, психологічна підтримка, юридична допомога, працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг, послуги з догляду за дітьми, продукти харчування.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів, часто приходиться економити.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги.

Сім'я 4.

Склад сім'ї: двоє дорослих з дитиною, віком 7 років.

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата одного члена сім'ї, а також отримання допомоги по безробіттю іншого.

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги.

Сім'я 5.

Склад сім'ї: багатодітна сім'я (двоє дорослих і четверо дітей, віком 2, 5, 7, 8 роки).

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата одного члена сім'ї, а також отримання допомоги по безробіттю іншого, соціальна допомога.

Сім'я належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), одяг та взуття (для дітей), оренда житла, психологічна підтримка, юридична допомога, працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги.

Батько сім'ї зловживає алкоголем.

Сім'я 6.

Склад сім'ї: двоє дорослих з дитиною, яка має інвалідність, віком 7 років.

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата одного члена сім'ї, а також отримання допомоги по безробіттю іншого, соціальна допомога.

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), одяг та взуття (для дітей), оренда житла, психологічна

підтримка, юридична допомога, працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг, медикаменти та медичне обладнання.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - забезпечені, але інколи доводиться економити.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги.

Сім'я 7.

Склад сім'ї: двоє дорослих з двома дітьми, віком 3 та 5 років, одна з яких має групу інвалідності (дитина 3 роки).

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата одного члена сім'ї, а також отримання допомоги по безробіттю іншого, соціальна допомога.

Сім'я належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), одяг та взуття (для дітей), оренда житла, психологічна підтримка, юридична допомога, працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг, медикаменти та медичне обладнання.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги.

Батьки зловживають алкоголем.

Сім'я 8.

Склад сім'ї: сім'я з особами з інвалідністю.

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата одного члена сім'ї, соціальна допомога.

Сім'я належить до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), оренда житла, психологічна підтримка, юридична

допомога, працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг, медикаменти та медичне обладнання.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів.

Сім'я 9.

Склад сім'ї: багатодітна сім'я (двоє дорослих і троє дітей, віком 2, 5, 8 років).

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата одного члена сім'ї, а також отримання допомоги по безробіттю іншого, соціальна допомога, доходи від власного виробництва.

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), одяг та взуття (для дітей), оренда житла, психологічна підтримка, юридична допомога, працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги, підкреслюють відсталість розумового розвитку дитини, віком 5 років.

Дорослі члени сім'ї зловживають алкогольними напоями.

Сім'я 10.

Склад сім'ї: багатодітна сім'я (двоє дорослих і п'ятеро дітей, віком 1, 3, 4, 6, 8 років).

Основним джерелом доходу сім'ї є заробітна плата одного члена сім'ї, а також отримання допомоги по безробіттю іншого, соціальна допомога, доходи від власного виробництва.

Оцінка потреб:

1. Найбільш актуальними потребами сім'ї на момент опитування одяг та взуття (для дорослих), одяг та взуття (для дітей), психологічна підтримка, юридична допомога, працевлаштування, оплата житлово-комунальних послуг.

2. У відповідь на запитання «Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування?» - маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів.

3. Дорослі члени сім'ї зауважують про потребу додаткової підтримки їх дитини в навчанні, а також психологічної допомоги.

Отже, спостерігаємо у всіх 10 сімей, основні проблеми у вигляді недостатнього матеріального забезпечення, що в результаті породжує ряд потреб для повноцінного розвитку сім'ї.

Фахівці соціальної роботи відіграють важливу роль у наданні цілеспрямованої підтримки таким сім'ям. Їхнє завдання – допомогти родинам не лише зрозуміти шляхи вирішення проблем, а й ухвалити конкретні дії для покращення свого становища. Водночас важливо активно інформувати суспільство про значення підтримки таких сімей. Зокрема, батькам, які стикаються з подібними труднощами, необхідно пояснювати, що звертатися за допомогою до держави чи громадських організацій - це не соромно і не є слабкістю. Навпаки, співпраця таких родин із соціальними службами є ключовим етапом у забезпеченні благополуччя дітей та збереженні цілісності сім'ї.

Таким чином, соціальний супровід родин, що перебувають у складних ситуаціях, є одним зі стратегічно важливих напрямів у підвищенні ефективності соціального забезпечення найбільш вразливих категорій населення. Робота з такими сім'ями — це не лише поточне завдання, але й довгострокова інвестиція у стабільний розвиток суспільства. Підтримуючи та допомагаючи цим людям долати труднощі, ми створюємо умови для більш справедливого і гуманного світу, де кожна родина має шанс на гідне існування та щасливе майбутнє.

3.2. Тренінгова технологія у роботі з вразливими сім'ями

У сучасному суспільстві спостерігається зростання кількості сімей, які опинилися у кризових або складних життєвих обставинах. Це робить особливо актуальним завдання детального вивчення факторів, що сприяють підтримці здорового та гармонійного функціонування всієї сімейної системи. У періоди, коли сім'я стикається з нормативними або ненормативними кризами, порушується не лише поведінка й життєдіяльність окремих її членів, але й виявляються значні труднощі в адаптації та злагодженій роботі сім'ї як цілісної системи.

До категорії таких сімей входять ті, що перебувають під впливом зовнішніх несприятливих чинників, зокрема війни, стихійних лих, політичних чи соціальних потрясінь. Крім того, це стосується і сімей, які зазнають впливу внутрішніх негативних факторів — таких, як проблеми з алкоголізмом, розлучення, серйозні матеріальні труднощі чи фізичні або психічні захворювання одного з членів родини [64]. Усі ці фактори створюють тиск не лише на окремих членів родини, але й на всю сім'ю як єдину систему.

У суспільстві функція соціального захисту населення реалізується через мережу соціальних служб, які забезпечують комплекс заходів підтримки для громадян, що опинилися у складних життєвих обставинах. Однією з таких установ є центри соціальної допомоги сім'ї та дітям, де фахівці проводять роботу з надання різноманітних послуг. Серед них — соціально-побутові, соціально-медичні, психолого-педагогічні, соціально-правові послуги, а також матеріальна допомога. Крім того, ці центри займаються організацією соціальної адаптації та реабілітації осіб, які потрапили у кризову ситуацію [65, с. 75]

В контексті нашого дослідження, а саме соціальна робота із вразливими сім'ями засобами тренінгових технологій, звернемо увагу на сім'ї, які зіткнулися з важкими обставинами внаслідок воєнних дій, що у відповідності до сучасних реалій є надзвичайно актуальним.

Війна в Україні залишила глибокий і тривалий відбиток на українських сім'ях, порушуючи звичний порядок їхнього життя та завдаючи численних втрат. Її вплив охоплює різні сфери, такі як економічна, психологічна, соціальна й фізична, створюючи складні умови, що ускладнюють ведення нормального способу життя, дестабілізуючи добробут та рівновагу родин.

Сім'ї, які зіткнулися з важкими обставинами внаслідок воєнних дій або їхніх наслідків, часто переживають особисті трагедії й труднощі. До таких обставин належать евакуація, втрата близьких, фізичні та емоційні травми, руйнація житла, примусове переселення, нестача фінансових ресурсів, постійний психологічний стрес та інші виклики. У цих умовах надзвичайно важливою стає підтримка з боку соціальних служб і громадських організацій, які допомагають родинам відновити фізичний, емоційний і соціальний баланс у житті [66].

Соціальна робота та державні програми відіграють важливу роль у підтримці таких сімей, надаючи їм необхідні ресурси для відновлення та адаптації до змінених життєвих обставин. Головним завданням фахівця із соціальної роботи, який допомагає сім'ям, що опинилися у складній життєвій ситуації через війну, є забезпечення всебічної підтримки та допомоги. Це спрямовано на відновлення належного функціонування сім'ї та полегшення її пристосування до нових реалій життя [67, с. 33]. Основні завдання у зазначеній діяльності охоплюють кілька ключових напрямів, спрямованих на всебічну підтримку сімей, які постраждали внаслідок воєнних дій. Перш за все, це аналіз ситуації, який передбачає детальне вивчення актуальних проблем, з якими стикається сім'я, а також оцінювання її наявних ресурсів та потреб. На основі отриманих даних здійснюється розробка індивідуалізованого плану дій, що виробляється в тісній співпраці з сім'єю та складається із конкретних заходів для вирішення виявлених проблем і досягнення поставлених цілей.

Особливу увагу приділяють психологічній підтримці, яка спрямована на полегшення емоційного стану членів сім'ї, вирішення внутрішніх конфліктів і зменшення рівня стресу. Додатково здійснюється посередницька діяльність, що включає врегулювання міжособистісних конфліктів і сприяння конструктивному

спілкуванню як між членами сім'ї, так і з іншими сторонами, залученими до процесу взаємодії.

Важливим компонентом є надання інформаційної та консультативної підтримки, завдяки чому сім'я отримує доступ до необхідних ресурсів і послуг, що сприяють її адаптації та відновленню. Також проводиться соціально-педагогічна робота, спрямована на розвиток життєвих навичок, удосконалення стратегій подолання труднощів і створення умов для гармонійного розвитку кожного члена родини.

Окремий акцент робиться на моніторингу й оцінці. Це систематичний процес відстеження прогресу та результативності впроваджуваних заходів із метою внесення необхідних коректив до стратегії підтримки та реалізації планів дій для забезпечення ефективності втручання. Таким чином, комплексний підхід передбачає врахування багатовимірності потреб сім'ї та їхніх змін у динаміці [68, с. 154]. Важливою складовою роботи є надання індивідуального підходу до кожної сім'ї, враховуючи її унікальні потреби та особливості. Технології соціальної роботи з родинами, які опинилися в складних життєвих обставинах через воєнні дії, базуються на систематичних методах, підходах і інструментах. Вони спрямовані на підтримку, реабілітацію та відновлення нормального функціонування таких сімей, постраждалих від наслідків російсько-української війни.

Розробка цих технологій враховує специфічні потреби та виклики, з якими стикаються родини, і містить у собі кілька ключових компонентів:

- асесмент - ретельна оцінка потреб, наявних ресурсів, сильних та слабких сторін сім'ї з метою глибокого розуміння її унікальної ситуації;

- планування. Розробка індивідуальних стратегій і планів дій спільно із сім'єю для досягнення конкретних цілей і вирішення існуючих проблем;

- втручання. Реалізація практичних дій відповідно до розробленого плану. Це може включати консультування, психологічну допомогу, медіацію, забезпечення матеріальної підтримки та інші форми допомоги;

- моніторинг і оцінка. Постійний контроль за виконанням плану для аналізу прогресу та визначення ефективності вжитих заходів із можливістю коригування стратегії за потреби;

- співпраця: координація зусиль із іншими соціальними установами, громадськими організаціями та місцевими спільнотами для надання багатосторонньої підтримки сім'ї;

- послідовність - структуроване й безперервне проведення всіх етапів роботи для забезпечення максимально ефективного результату [69, с. 245].

Ці елементи становлять основу для успішної роботи соціальних працівників, дозволяючи їм спрямувати свої зусилля на надання цільової допомоги сім'ям, що постраждали від війни, а також сприяти їхньому відновленню та інтеграції в суспільство.

Соціальна допомога сім'ям, які переживають складні життєві ситуації внаслідок війни, охоплює широкий спектр методів і підходів. Вони спрямовані на забезпечення психологічної підтримки, відновлення життєвої рівноваги та адаптацію до нових реалій [70, с. 25].

Технології соціальної роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах через війну, базуються на комплексному підході, що сприяє розв'язанню проблем, адаптації та психологічній підтримці. До основних технологій належать [71]:

- індивідуальна консультація та психологічна підтримка. Соціальні працівники проводять консультації з членами сімей, визначають їхні потреби та пропонують шляхи подолання труднощів. Через цей підхід фахівці забезпечують емоційну підтримку, допомагають з управлінням стресом та емоціями, а також організують зустрічі із залученням інших ресурсів підтримки. Така робота сприяє всебічній допомозі сім'ї, покращуючи її загальний стан та стійкість;

- групова робота. Спеціально організовані групові сесії дозволяють сім'ям, які постраждали від наслідків війни, обмінюватися досвідом, знаходити взаємну підтримку та спільно вирішувати проблеми. Це створює основу для формування мережі взаємодопомоги, яка може функціонувати навіть після завершення

формальних заходів. Соціальні працівники також надають корисну інформацію та ресурси під час таких зустрічей, що допомагає учасникам опанувати інструменти для розв'язання конкретних ситуацій [72];

- розвиток навичок самодопомоги. Проведення тренінгів та майстер-класів дозволяє членам сімей опанувати ключові навички: управління стресом, ефективної комунікації та планування бюджету. Також регулярна супервізія допомагає самим соціальним працівникам аналізувати свою діяльність, вдосконалювати професійні навички та підвищувати ефективність у допомозі постраждалим сім'ям [71];

- матеріальна допомога. Надання доступу до соціальних послуг та фінансової підтримки є важливим елементом роботи з сім'ями у складних умовах. Матеріальна допомога дає змогу забезпечити стабільність та базові потреби родин, що зіткнулися з наслідками війни;

- послуги з підтримки сімейних відносин. Соціальні працівники допомагають зміцнити сімейні зв'язки через консультивання, розвиток навичок здорового спілкування та подолання конфліктів. Їхнє завдання також полягає у підтримці батьків у вихованні дітей, особливо якщо йдеться про соціальний або емоційний розвиток. Крім того, працівники сприяють доступу до соціальних, медичних і економічних ресурсів, необхідних для стабілізації життя сімей [72];

- соціальне партнерство та мережа підтримки. Розбудова зв'язків із громадськими ініціативами та іншими організаціями дозволяє створити інтегровану систему допомоги родинам, що зазнали впливу воєнних дій. Соціальне партнерство робить можливим залучення додаткових ресурсів і забезпечення стабільності родин у непростих умовах [72].

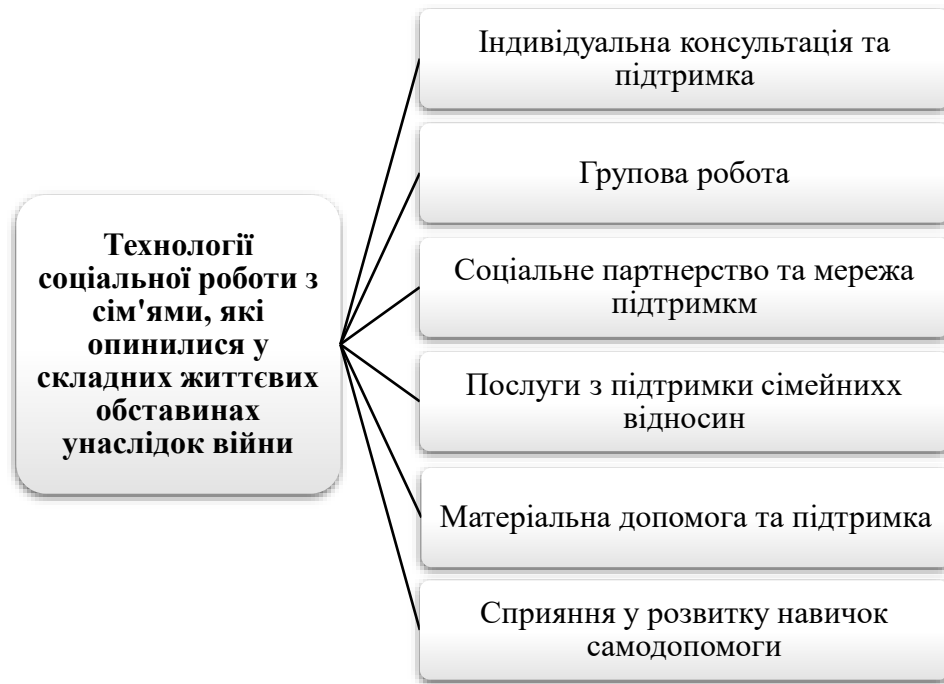

Рис. 3.1 Технології соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах унаслідок війни

Сучасні технології соціальної роботи базуються на принципах індивідуального підходу до кожної родини, глибокої емпатії та участі, а також на усвідомленні багатовимірності проблем, з якими стикаються сім'ї через наслідки війни. Основний зміст таких підходів полягає у комплексній та системній підтримці сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах через російсько-українську війну.

Запропоновані методики спрямовуються на відновлення нормального функціонування сімей: вони забезпечують допомогу, адаптацію до нових реалій та подолання викликів, що виникли внаслідок бойових дій. Водночас вони акцентують увагу на відновленні емоційного та психологічного ресурсу постраждалих. Таким чином, технології соціальної роботи з сім'ями в умовах поствоєнних криз становлять системний інструмент для надання комплексної допомоги.

Ці підходи є важливим інструментом у розв'язанні складних соціальних і побутових проблем. Вони не лише підтримують родини, які постраждали від негативних впливів війни, але й створюють умови для ефективної взаємодії з

людьми, які пережили травми або довготривалий стрес. Крім того, такі технології сприяють наданню своєчасної психосоціальної допомоги та формують основу для адаптації й поступового відновлення.

3.3. Аналіз результатів експериментальної роботи

В нашому емпіричному дослідженні приймали участь саме родини-переселенців, адже більшість з них втратили не лише свої домівки, а й рідних, також їх рідне місце знаходиться під окупацією. Сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах унаслідок війни було запропоноване опитування (додаток А), яке включало вісім запитань, а також було запропоновано пройти методику «Оцінка рівня комунікабельності» (В. Ряховського) (Додаток Б).

Аналізуючи результати опитування зазначимо наступне.

Більшість респондентів на запитання «Які емоції ви відчули, почувши перші вибухи у своєму місті?» (рис. 3.2.), відповіли, що їх охопив страх за своїх близьких, власну безпеку та оселю. Додатково випробувані описували переживання паніки, ступору, спалахів агресії та сліз.

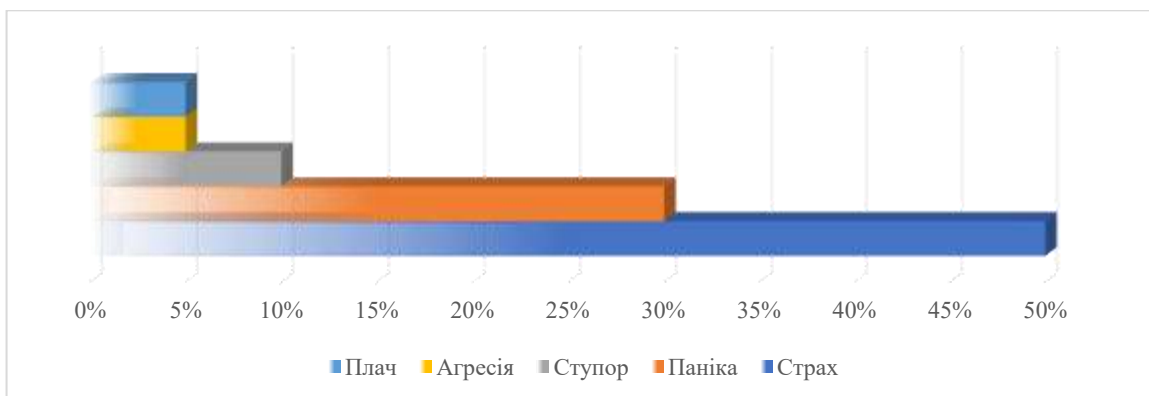

Рис. 3.2. Результати відповідей на запитання «Ваші відчуття, коли Ви почули перші вибухи у Вашому місті?»

Наступним питанням, яке ставилося сім'ям, що опинилися в складних життєвих обставинах, було: «Якою була ваша перша реакція, коли ви дізналися про початок війни?» (рис. 3.3). Результати емпіричного дослідження показали, що 40% родин відповіли, що необхідно евакуюватися до більш безпечних

регіонів України; 25% зазначили, що слід залишити домівку та виїхати за кордон; 20% висловили недовіру, заявивши, що таке не може статися у XXI столітті; лише 5% вирішили залишитися в своїх домівках.

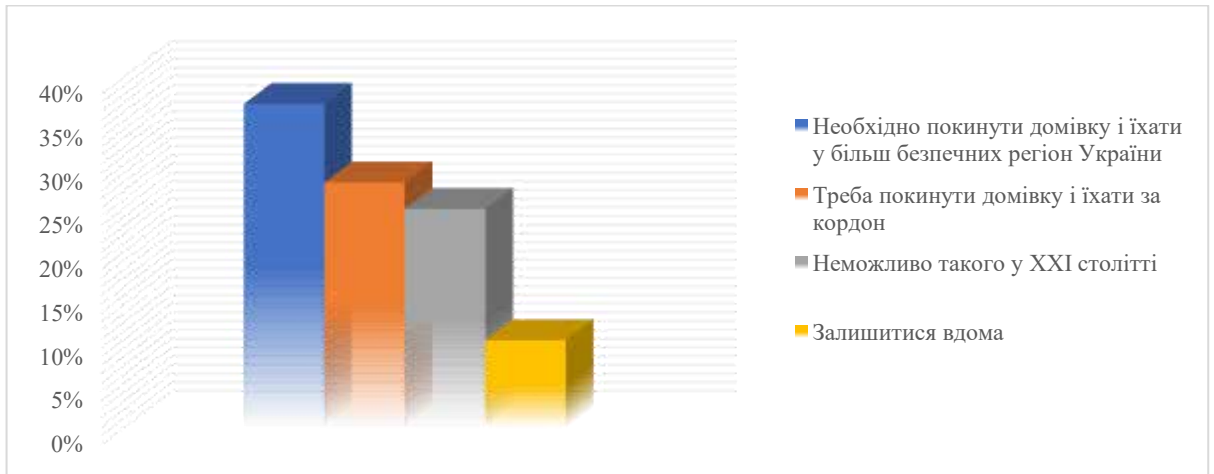

Рис. 3.3. Результати відповідей на запитання «Якою була Ваша перша реакція, коли Ви дізналися, що це початок війни?»

Наступним запитанням, адресованим сім'ям, що опинилися у складних життєвих обставинах через війну, було: «Які у Вас були думки щодо подальшого перебування вдома в той момент?». У межах проведеного емпіричного дослідження респонденти надали такі відповіді: 62% вважали, що їм і їхнім рідним нічого не загрожує; 28% сподівалися, що повномасштабна війна на території України завершиться за кілька днів або тижнів; 10% заявили, що за будь-яких обставин залишаться вдома.

Четверте запитання анкети звучало так: «Чи знали ви заздалегідь, куди їдете?». Результати відповідей розподілилися таким чином: 52% респондентів відповіли «так», 33% зазначили, що мали приблизне уявлення, і 15% відповіли «ні».

П'яте запитання, запропоноване нашим сім'ям-переселенцям, виявилось доволі цікавим: «Чи припускали Ви, що залишитесь в місці евакуації на такий тривалий час?». Більшість опитаних родин (67%) відповіли ствердно, 25% вважали, що перебуватимуть там лише тиждень або місяць, сподіваючись повернутися додому чи переїхати до іншого, більш безпечного регіону України. Лише 8% сімей зовсім не очікували такого розвитку подій (рис. 3.4.).

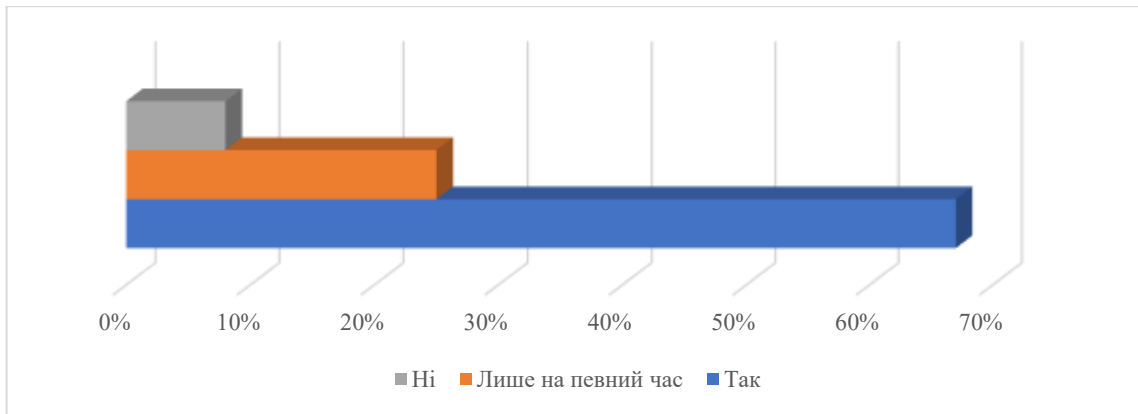

Рис.3.4. Результати відповідей на запитання «Чи припускали Ви, що залишитеся в місці евакуації на такий тривалий час?»

Шосте запитання, запропоноване учасникам дослідження, звучало: «Де саме Ви проживаєте?». Відповіді серед сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, розподілилися таким чином: 55% орендують квартиру, 32% проживають у родичів, 10% перебувають разом з іншими переселенцями в дитячих садочках, школах чи інших тимчасових приміщеннях, і лише 3% змогли придбати власне житло.

На останнє запитання – «Чи розраховували Ви на допомогу від сторонніх людей?» – респонденти відповіли наступним чином: 65% заявили, що не розраховували, 25% отримували таку допомогу лише на початковому етапі війни, і тільки 10% відповіли позитивно.

Черговим кроком у вивченні розвитку комунікативних здібностей особистості стало проведення опитування за методикою «Оцінка рівня комунікабельності» (автор В. Ряховський). Отримані результати відображені на рисунку 3.5.

Рис. 3.5. Результати опитування за методикою «Оцінка рівня комунікабельності» (В. Ряховського)

Серед опитаних більшість (44%) демонструють нормальний рівень комунікабельності, що проявляється у їхній зацікавленості, здатності до уважного слухання цікавого співрозмовника, терплячості в спілкуванні та вміння захищати власну думку без зайвої емоційності. Люди зі середнім рівнем комунікабельності зазвичай не прихильно ставляться до галасливих компаній, ексцентричних витівок чи багатослівних розмов, що часто стає для них джерелом подразнення.

Ще 25% учасників опитування продемонстрували достатній рівень комунікабельності. Для таких людей характерна дружелюбність, балакучість, відкритість до нових знайомств і готовність допомагати іншим. Водночас вони можуть проявляти недостатню посидючість, нетерплячість та інколи не виконувати свої обіцянки.

Наостанок, у 24% респондентів спостерігається високий рівень комунікабельності, що свідчить про їхню активну соціальну залученість та легкість у встановленні міжособистісних контактів.

У процесі проведення емпіричного дослідження було організовано опитування серед родин, які були змушені переміститися через обставини війни. Учасникам опитування запропонували вісім детальних запитань, спрямованих на

глибше розуміння того, як воєнні події вплинули на різні аспекти їхнього повсякденного життя. Аналіз відповідей вказав на багатовекторний характер потреб цих родин. Зокрема, вони гостро потребують комплексної допомоги, що включає гуманітарну підтримку, юридичне консультування, доступ до якісного медичного обслуговування, фінансову допомогу для стабілізації їхнього матеріального становища, а також психологічну підтримку для подолання стресів і невизначеності. Ключовим завданням є організація взаємодії між відповідними організаціями та державними структурами для забезпечення цих потреб у повному обсязі.

Також, в процесі написання роботи було проведено опитування серед вразливих сімей, результати якого свідчать про важливість психологічної підтримки та нестачу базових потреб.

Сім'ями було проведено консультації відносно забезпечення їх базових потреб.

Так, задля забезпечення базових потреб, зокрема надання матеріальної допомоги, вирішенні житлових питань сім'ям запропоновано звернутися до соціальних центрів, центру зайнятості та міської ради громади де зареєстрована сім'я. Також, з сім'ями було проведено консультування щодо можливостей отримання тимчасового або постійного житла, допомога у оформленні документів, пошук соціальних гуртожитків або кризових центрів (за потреби). Та було проведено консультація щодо отримання субсидій, пільг, пошук благодійних організацій, які можуть надати фінансову підтримку.

Дорослим членам сім'ї була запропонована допомога у складанні резюме, пошуку вакансій, підготовці до співбесід, інформування про програми перекваліфікації та навчання. Також було надано інформацію про грантові програми, можливості отримання мікрокредитів, консультаційна підтримка у розробці бізнес-плану, консультування щодо вибору професії, навчальних закладів, допомога у оформленні документів для вступу, пошук можливостей для отримання стипендій або соціальної допомоги на навчання.

Сім'ям було запропоновано взяти участь у програмах соціальної підтримки: інформування та направлення до центрів соціальних служб, громадських організацій, благодійних фондів, які можуть надати додаткову допомогу.

Також, членам сімей було розказано про методи психологічної допомоги для подолання стресу, тривожності, депресії, травматичних переживань, покращення внутрішньосімейних стосунків. Сім'ї були залучені до груп взаємодопомоги, де вони можуть обмінюватися досвідом, отримувати емоційну підтримку та знаходити нові стратегії подолання труднощів; до участі у громадських заходах, клубах за інтересами, волонтерських програмах для розширення соціального кола та відчуття приналежності.

Було проведено організацію навчальних заходів з питань фінансової грамотності, планування бюджету, здорового способу життя, виховання дітей, правової обізнаності тощо; підтримка будь-яких спроб сім'ї самостійно покращити своє становище, надання необхідних ресурсів та консультацій.

В підсумку зауважимо позитивну динаміку у вразливих сімей. Зокрема, декілька представників сімей, що взяли участь у дослідженні змогли знайти роботу, а отже можливість заробітку. Один, представник сім'ї, почав відновлювати бізнес, який був знищений на окупованій території.

Висновки до розділу 3

Оцінювання виступає як ключовий інструмент, скерований на глибоке дослідження та виявлення потреб отримувачів соціальних послуг, здійснення всебічного моніторингу процесу надання послуг, що включають підтримку, допомогу та інші види втручання. Воно дозволяє не лише ефективно контролювати досягнення заданих результатів, але й проводити детальний аналіз фінансових витрат, а також прогнозувати економічну вигоду чи доцільність впроваджених заходів. Більше того, оцінювання слугує основним джерелом збору важливих даних, які стають базою для подальшого стратегічного

планування цілеспрямованих і дієвих кроків. Завдяки цьому забезпечується всебічна підтримка клієнтам у подоланні складних життєвих обставин і створенні умов для їхнього благополуччя.

Особливий акцент ставиться на психологічній підтримці, яка має на меті не лише полегшити емоційний стан кожного члена сім'ї, але й сприяти вирішенню внутрішньо-сімейних конфліктів, знижуючи рівень стресу та напруги. Паралельно реалізується посередницька діяльність, спрямована на розв'язання міжособистісних суперечок і покращення якості взаємодії. Посередництво сприяє конструктивному діалогу як між самими членами родини, так і з іншими зацікавленими сторонами, що залучені до процесу підтримки й співпраці.

Окреме значення приділяється наданню інформаційної та консультативної допомоги, завдяки чому сім'я отримує доступ до необхідних ресурсів і послуг, що збагачують її потенціал для адаптації й відновлення. Інформаційна підтримка виступає своєрідним містком до нових можливостей і рішень, які можуть значно покращити якість життя членів родини. Одночасно здійснюється соціально-педагогічна робота, мета якої полягає у розвитку важливих життєвих навичок, формуванні конструктивних стратегій подолання складних ситуацій і створенні умов для гармонійного особистісного розвитку кожного члена сім'ї. Ця сфера діяльності підтримує сім'ю в її прагненні до стабільності та формування перспективного підґрунтя для майбутнього.

ВИСНОВКИ

Соціальна робота з уразливими сім'ями є комплексом системних заходів, спрямованих на надання допомоги родинам, які опинилися в складних життєвих обставинах і мають потребу у зовнішній підтримці. Для забезпечення ефективності цієї діяльності необхідно опиратися на глибоке теоретичне підґрунтя.

Уразлива сім'я визначається як специфічна соціальна одиниця, яка через вплив різноманітних факторів втрачає здатність виконувати свої основні функції. Це породжує потребу в залученні додаткових ресурсів та допомоги ззовні. Таке становище формується під дією численних чинників, які умовно поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать, наприклад, порушення гармонійних стосунків у родині, серйозні захворювання її членів або проблеми психологічної чи фізичної залежності. Зовнішні причини включають соціальну несправедливість, економічну нестабільність, низький рівень доходів, а також надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру, що значною мірою впливають на якість життя й добробут родини.

Правова база, яка регламентує захист прав дітей і підтримку сімей із неповнолітніми, ґрунтується на Конституції України, відповідних кодексах та законах. Деталізація механізмів державної політики здійснюється через низку підзаконних актів, таких як постанови Кабінету Міністрів України, накази профільних міністерств і відомств, а також інструктивні документи.

Ключовий аспект нормативно-правового регулювання соціальної роботи полягає в основоположних принципах надання соціальної підтримки. Ці принципи визначають базові поняття, охоплюють питання відповідальності сторін і деталізують завдання учасників процесу. Це стосується як структур соціальної роботи та постачальників послуг, так і кінцевих отримувачів допомоги. Основна мета таких заходів - запобігання складним життєвим обставинам та мінімізація їх негативного впливу на родини.

Соціальний супровід є невід'ємною складовою соціальної роботи, яка скерована на допомогу людям і сім'ям у подоланні життєвих труднощів, з якими вони не можуть справитися самотійно. Ця діяльність включає організацію та забезпечення комплексної, системної й індивідуально орієнтованої підтримки, орієнтованої на покращення якості життя отримувачів соціальних послуг. У своїй суті соціальний супровід є спеціалізованою діяльністю соціального працівника, що спирається на методично обґрунтовані технології та передбачає поетапне використання широкого спектра прийомів і методів. Такий підхід спрямований на досягнення конкретних змін у соціальному статусі клієнта, його емоційному благополуччі та загальному рівні життєзабезпечення.

Діяльність соціальних працівників базується на принципах соціальної справедливості, дотриманні гідності кожної людини та повазі до культурної й особистісної багатоманітності. Фахівці цієї сфери охоплюють широкий набір професійних знань і навичок, інтегруючи концепції зі сфер психології, соціології, системного аналізу та інших дисциплін для ефективного вирішення поставлених завдань.

Оцінювання виступає одним із ключових інструментів у роботі соціальних служб. Воно передбачає ретельне вивчення потреб отримувачів соціальних послуг, безперервний моніторинг процесу надання послуг, таких як підтримка, консультування та інші види втручання. Цей підхід дозволяє не лише забезпечити досягнення очікуваних результатів, але й детально аналізувати фінансові ресурси та оцінювати економічну ефективність впроваджених заходів. Окрім того, оцінювання стає джерелом важливих даних для стратегічного планування кроків, спрямованих на досягнення довготривалого позитивного впливу. Завдяки цій практиці клієнти отримують всеохоплюючу підтримку для подолання складних життєвих ситуацій і створення стабільного та сприятливого середовища для їхнього благополуччя.

Особливу увагу приділено психологічній підтримці, яка спрямована не лише на полегшення емоційного стану кожного члена родини, але й на сприяння вирішенню сімейних конфліктів, зменшення рівня стресу та напруження.

Паралельно здійснюється посередницька робота, яка допомагає розв'язувати міжособистісні суперечки та покращувати якість спілкування. Така медіація спрямована на побудову конструктивного діалогу як між членами сім'ї, так і з іншими учасниками процесу підтримки та співпраці.

Важливе місце займає інформаційна і консультативна допомога, яка забезпечує родину доступом до необхідних ресурсів і послуг. Це збагачує їхній адаптивний потенціал і створює умови для відновлення. Подібна інформаційна підтримка виступає своєрідним містком до нових можливостей і рішень, здатних істотно підвищити якість життя сім'ї. Водночас проводиться соціально-педагогічна діяльність, спрямована на розвиток життєво важливих навичок, формування ефективних стратегій подолання труднощів і створення сприятливих умов для гармонійного розвитку кожного члена родини. Такий підхід допомагає підтримувати стабільність у родині та формувати міцну основу для її майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веретенко Т. Г., Денисюк О. М. Вступ до спеціальності: соціальна педагогіка. Модуль 2 : навч. посіб. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011. 124 с
2. Технології соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. для студентів напрямку підготовки «Соціальна педагогіка» / за заг. ред. Н. В. Заверико. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 280 с.
3. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-е вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець. 2017. 232 с.
4. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді / за ред. А. Я. Ходорчук. Київ: ДЦССМ.
5. Роль сім'ї у задоволенні потреб дитини: ресурси та фактори ризику: методичний посібник для тренера. Київ : Партнерство «Кожній дитині», 2017. 36 с. С. 13.
6. Мушинський В. О. Сім'я у складних життєвих обставинах як фактор дезгармонійного розвитку дитини. Київ: Просвіта, 2005. С. 2-4.
7. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 06.01.2025).
8. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 06.01.2025).
9. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

10. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 31 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

11. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: дис. ... д-ра педагог. наук. : 13.00.04. Одеса, 2020. 441 с

12. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / За заг. ред. В. М. Бондаровська, Т. В. Журавель, Ю.В. Пилипас. Київ : ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА», 2014. 282 с.

13. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 06.01.2025).

14. Посібник із визначення потреб населення об'єднаної територіальної громади у соціальних послугах: практичні рекомендації. Київ: Радник, 2019. 70 с.

15. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О.М. Денисюк та ін. ; ред. кол.: О.В. Епель, Т.Л. Лях, І.В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47338/1/O_%20Epel_T_Liakh_I_Silantieva_A_PSR_FPSRSO_KSPSR.pdf.pdf (дата звернення: 06.01.2025).

16. Алексеєнко, Т. Ф. (2017). Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання [Дис. д-ра пед. наук, НАПН України. Інститут проблем виховання]. https://lib.iitta.gov.ua/708598/1/Alieksieienko_dis.pdf

17. Капська, А., & Пеша, І. (2020). Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей. Центр навчальної літератури.

18. Соціальна педагогіка : навч. посіб. (2014) [О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, Т. Г. Веретенко, О.М. Денисюк та ін.] ; за ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 312.

19. Кияниця, З. П., & Петрочко, Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми (Ч. 1). ОБНОВА КОМПАНІ. <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1513689511.pdf>
20. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. І. Д. Зверевої; Мво освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України [та ін.]. Київ; Сімферополь: Універсум, 2012. 535 с.
21. Шанскова Т. І. Актуальні тенденції у підготовці майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічного супроводу сімей. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2223/1/05shtiss.pdf> (дата звернення: 02.05.2023 р.).
22. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/21626/7/Social_work_P1_II.pdf
23. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР : станом на 8 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 30.01.2025).
24. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 30.01.2025).
25. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 30.01.2025).
26. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 30.01.2025).
27. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 30.01.2025).

28. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 30.01.2025).

29. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб : Постанова Каб. Міністрів України від 01.06.2020 № 479 : станом на 4 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-п#Text> (дата звернення: 30.01.2025).

30. Про затвердження Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року : Постанова Каб. Міністрів України від 30.05.2018 № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-п#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

31. Про організацію надання соціальних послуг : Постанова Каб. Міністрів України від 01.06.2020 № 587 : станом на 25 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-п#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

32. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Каб. Міністрів України від 24.09.2008 № 866 : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

33. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю : Постанова Каб. Міністрів України від 03.10.2018 № 800 : станом на 14 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-п#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

34. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : Постанова Каб. Міністрів України від 27.12.2001 № 1751 : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-п#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

35. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Каб. Міністрів України від 22.08.2018 № 658 : станом

на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

36. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах : Наказ М-ва соц. політики України від 13.07.2018 № 1005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

37. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : Наказ М-ва соц. політики України від 23.06.2020 № 429 : станом на 29 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

38. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї : Наказ М-ва України у справах сім'ї, молоді та спорту від 07.09.2009 № 3131/386 : станом на 3 серп. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

39. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах : Наказ М-ва соц. політики України від 19.04.2023 № 130-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

40. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг : Наказ М-ва соц. політики України від 27.12.2013 № 904. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0904739-13#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

41. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. Київ: ДЦССМ, 2002. 132 с.

42. Моделі, напрямки і технології соціальної роботи з сім'ями різних типів. Pidru4niki. URL:

https://pidru4niki.com/73059/sotsiologiya/modeli_napryamki_tehnologiyi_sotsialnoy_i_roboti_simyami_riznih_tipiv#443 (дата звернення: 01.02.2025).

43. Конкретні технології соціальної роботи із сім'єю. StudFiles. URL: <https://studfile.net/preview/9792398/page:6/> (дата звернення: 01.02.2025).

44. Рудкевич Н.І. Методика соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник. Львів: Растр-7, 2021. 324 с. URL: <http://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/Rudkevych-N.-pidruchnyk.pdf> (дата звернення: 15.02.2025).

45. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2003. 117 с.

46. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. / авт. кол. Г.М. Бевз, А.Й. Капська, Н.М. Комарова та ін. Київ : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 188 с.

47. Про внесення змін до Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження : Постанова Каб. Міністрів України від 28.07.2021 № 775. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/775-2021-п#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

48. Пеша І.В. Соціальний супровід як форма комплексної соціальної допомоги. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2013. № 11(2). С. 193–199.

49. Бичук І. Соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (із досвіду викладання навчальної дисципліни «соціальний супровід»). Humanitas. 2021. № 4. С. 3–9. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.4.1> (дата звернення: 01.02.2025).

50. Бондаренко Г. В. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. 2016. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4892/1/Sotsialnuy_suprovid_simey.pdf (дата звернення: 13.02.2025).

51. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 232 с.
52. Масюк О. П. Менеджмент соціальної роботи : курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра напряму підготовки «Соціальна робота». Запоріжжя : КСК-Альянс, 2017. 94 с.
53. Кубіцький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2015. 300 с.
54. Мітіна С. В. Соціальна робота з різними категоріями отримувачів соціальних послуг : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Гельветика, 2020. 435 с.
55. Бондаренко Н. О. Соціальна діагностика : підручник для студентів напряму «Соціальна робота». Київ : Академія, 2021. 240 с.
56. Кулик І. В. Соціальна робота з різними групами отримувачів соціальних послуг : навч. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 235 с.
57. Тимошенко Н. Є. Вступ до спеціальності : соціальна робота : навч. посіб. Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2014. 245 с.
58. Чубук Р. В. Теорія соціальної роботи : методичні вказівки. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 76 с.
59. Трощинський В. П., Скуратівський В. А., Кравченко М. В. Соціальна і гуманітарна політика : підручник. Київ : Вид-во НАДУ, 2016. 792 с.
60. Соціальна робота як складова політики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб регіону. URL: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/250455> (дата звернення: 13.02.2025).
61. Тест «Оцінка комунікабельності» (з ключем). Центр розвитку кар'єри та неперервної освіти ВНТУ. URL: https://career.vntu.edu.ua/ukr/index.php?option=com_content&view=article&id=735 (дата звернення: 13.02.2025).
62. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / За заг. ред. І. Д. Зверевої. Авт.: І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко, І. Саммон К.: Держсоцслужба, 2023. 144 с. URL:

http://archive.p4ec.org.ua/upload/library/pdf/Child_Needs_Assesment.pdf (дата звернення: 15.02.2025).

63. Що таке оцінка потреб та чому вона важлива. Новоселицька міська громада Чернівецька область, Чернівецький район. URL: <https://novmeria.gov.ua/news/1735545339/> (дата звернення: 12.02.2025).

64. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців : стан і перспективи. URL: <https://dnmcpss.com.ua/sites/default/files/inlineimages/2018-10/2018-10-07.pdf> (дата звернення: 13.02.2025).

65. Омельченко С. О., Тернопільська В. І., Чернуха Н. М., Співак Я. О., Васильєва-Халатникова М. О., Бакуліна О. С., Костенко Д. В., Рут'ян Л. І. Соціальна робота : реалії та виклики часу : навч-метод- посіб. Слов'янськ : Видво Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.

66. Соціальна робота як складова політики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб регіону. URL: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/250455> (дата звернення: 13.02.2025).

67. Слюсар Л. І. Шлюб в Україні у демографічному вимірі : історія і сучасність : моногр. Київ : н-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, 2021. 180 с.

68. Фурман А. В., Підгурська М. В. Історія соціальної роботи : навч. посіб. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.

69. Мітіна С. В. Соціальна робота з різними категоріями отримувачів соціальних послуг : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Гельветика, 2020. 435 с.

70. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота : навч. посіб. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

71. Соціально-педагогічні технології підготовки працівників для роботи з внутрішньо переміщеними особами. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/74515424.pdf> (дата звернення: 13.02.2025).

72. Соціально-правова підтримка сімей вимушених переселенців. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19829/Miheeva.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 13.02.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А.

Опитування

1. Які емоції виникли у Вас у момент, коли у Вашому місті пролунали перші вибухи?
2. Як Ви відреагували, дізнавшись, що розпочалася війна?
3. Якими були Ваші думки щодо подальшого перебування вдома в ту хвилину?
4. Чи мали Ви заздалегідь визначене місце для евакуації?
5. Чи припускали Ви, що залишитеся в місці евакуації на такий тривалий час?
6. Де саме Ви зараз проживаєте?
7. Чи сподівалися Ви на підтримку з боку людей, яких Ви не знали раніше?

Додаток Б.

Методика «Оцінка рівня комунікабельності» (В. Ряховського)

Комунікабельність – це уміння спілкуватись та взаємодіяти з іншими людьми з метою співпраці та взаємодії. Визначити, чи людина комунікабельна, допоможе спеціальний тест.

Питання тесту «Комунікабельність» (методика В.Ф. Ряховського)

За кожну відповідь «так» - 2 бали, за «інколи» - 1 бал, за «ні» - 0 балів.

Повний перелік запитань тесту

1. На Вас чекає звичайна ділова зустріч. Чи хвилюєтесь Ви?
2. Чи викликає у Вас сум'яття і невдоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на будь-якій нараді, зборах або іншому подібному заході?
3. Чи відкладаєте Ви візит до лікаря до останнього моменту?
4. Вам пропонують виїхати у справах до міста, де Ви ніколи не бували. Чи докладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цієї поїздки?
5. Чи любите Ви ділитися своїми переживаннями з будь-ким?
6. Чи дратуєтесь Ви, якщо незнайома людина на вулиці звернеться до Вас з проханням (показати дорогу, назвати час, відповісти на якесь питання)?
7. Чи вірите Ви, що існує проблема "батьків і дітей" і що людям різних поколінь важко розуміти один одного?
8. Чи посоромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув Вам повернути гроші, які позичив кілька місяців тому?
9. У ресторані або в їдальні Вам подали явно неякісні страви. Чи будете Ви мовчати, лише сердито відсунувши тарілку?
10. Опинившись сам на сам з незнайомою людиною, Ви не вступите з ним у бесіду і будете перейматися, якщо першим заговорить він. Чи так це?

11. Вас жахає будь-яка довга черга, де б вона не була (у магазині, бібліотеці, касі кінотеатру). Чи Ви відмовитися від свого наміру?

12. Чи боїтеся Ви брати участь у розгляді конфліктних ситуацій?

13. У Вас є власні суто індивідуальні критерії оцінки творів літератури, мистецтва, культури і ніяких чужих думок на цей рахунок Ви не сприймаєте. Це так?

14. Почувши де-небудь висловлювання, яке є явно помилковим з добре відомого Вам питання, чи Ви промовчите?

15. Чи викликає у Вас досаду чиє-небудь прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому питанні чи навчальній темі?

16. Найбільш охоче Ви викладаєте свою точку зору (думку, оцінку) в письмовій формі, ніж в усній?

Оцінка відповідей:

«Так» - 2 бали, «іноді» - 1 бал, «ні» - 0 балів.

Отримані бали підсумовуються.

30-32 балів. Ви явно некомунікбельні, і це Ваша біда, оскільки найбільше страждаєте від цього Ви самі. Але і близьким Вам людям нелегко. На Вас важко покластися в справі, яка вимагає групових зусиль. Намагайтеся бути більш комунікбельними, контролюйте себе.

25-29 балів. Ви замкнуті, неговіркі, віддаєте перевагу самотності, тому у Вас мало друзів. Нова робота і необхідність нових контактів якщо і не викликають у Вас паніку, то надовго виводять з рівноваги. Ви знаєте цю особливість свого характеру і буваєте незадоволені собою. Але не обмежуйтеся тільки таким невдоволенням - у Вашій владі переламати ці особливості характеру. Хіба не буває так, що при сильному захопленні Ви стаєте цілком комунікбельним? Необхідно тільки оживитися.

19-24 балів. Ви певною мірою товариські і в незнайомому оточенні відчуваєте себе цілком упевнено. Нові проблеми Вас не лякають. І все ж з новими

людьми спілкуєтесь обережно і обмежено, у суперечках і диспутах берете участь неохоче. У Ваших висловлюваннях часом занадто багато сарказму, без ніяко на те підстави. Ці недоліки варто виправити.

14-18 балів. У вас нормальна комунікабельність. Ви допитливі, охоче слухаєте цікавого співрозмовника, досить терплячі в спілкуванні, відстоюєте свою точку зору без запальності. Без неприємних переживань йдете на зустріч з новими людьми. Водночас не любите гучних компаній; екстравагантні витівки і багатослівність викликають у Вас роздратування.

9-13 балів. Ви досить товариські (часом, можливо, навіть надміру). Цікаві, говіркі, любите висловлюватися з різних питань, що, буває, викликає роздратування навколишніх. Охоче знайомитеся з новими людьми. Любите бувати в центрі уваги, нікому не відмовляєте в проханнях, хоча не завжди можете їх виконати. Інколи Ви сердитесь, але швидко заспокоюєтесь. Чого Вам бракує, так це посидючості, терпіння і відваги при зіткненні з серйозними проблемами. За бажання, однак, Ви можете себе змусити не відступати.

4-8 балів. Ви, мабуть, «свій хлопець». Товариськість б'є з Вас ключем. Ви завжди в курсі всіх справ. Ви любите брати участь у всіх дискусіях, хоча серйозні теми можуть викликати у Вас мігрень або навіть нудьгу. Охоче берете слово з будь-якого питання, навіть якщо маєте про нього поверхове уявлення. Усюди відчуваєте себе в своїй тарілці. Беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди можете успішно довести її до кінця. З цієї самої причини керівники і колеги ставляться до Вас з деяким побоюванням і сумнівами. Задумайтесь над цими фактами.

3 балів і менше. Ваша комунікабельність має болісний характер. Ви балакучі, багатослівні, втручаєтесь в справи, які не мають до Вас ніякого відношення. Беретеся судити про проблеми, в яких зовсім не компетентні. Свідомо чи несвідомо Ви часто буваєте причиною різного роду конфліктів у Вашому оточенні. Запальні, образливі, нерідко буваєте необ'єктивні. Серйозна робота не для Вас. Людям - і на роботі, і вдома, і взагалі всюди - важко з Вами. Так, Вам треба попрацювати над собою і своїм характером! Перш за все

виховуйте в собі терплячість і стриманість, шанобливе ставлення до людей, нарешті, подумайте про своє здоров'я - такий стиль життя не проходить безслідно.

Додаток В.

Опитування: Оцінка потреб вразливих сімей

Блок 1: Загальна інформація про сім'ю

1. **Який склад вашої сім'ї?** (Оберіть усі відповідні варіанти)
 - Одна мати/батько з дитиною/дітьми
 - Двоє дорослих з дитиною/дітьми
 - Двоє дорослих без дітей
 - Багатодітна сім'я (троє і більше дітей)
 - Сім'я з особами з інвалідністю
 - Сім'я, яка опікується дитиною/дітьми
 - Інше (будь ласка, зазначте): _____
2. **Скільки дітей віком до 18 років проживає у вашій сім'ї?**
 - 0
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4 і більше
3. **Яким є основне джерело доходу вашої сім'ї?** (Оберіть один варіант)
 - Заробітна плата (одного або кількох членів сім'ї)
 - Державна соціальна допомога (яка саме?) _____
 - Пенсія
 - Допомога по безробіттю
 - Аліменти
 - Доходи від власного господарства
 - Інше (будь ласка, зазначте): _____
4. **Чи має хтось із членів вашої сім'ї інвалідність?**
 - Так (будь ласка, зазначте, хто саме та яка група інвалідності):

- Ні
5. **Чи належить ваша сім'я до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО)?**
- Так
 - Ні

Блок 2: Оцінка потреб

6. **Які з наведених нижче потреб є найбільш актуальними для вашої сім'ї на даний момент? (Оберіть до трьох найважливіших варіантів)**
- Продукти харчування
 - Одяг та взуття (для дорослих)
 - Одяг та взуття (для дітей)
 - Засоби гігієни
 - Медикаменти та медичне обладнання
 - Оплата житлово-комунальних послуг
 - Оренда житла
 - Транспортні витрати
 - Навчання дітей (канцелярське приладдя, підручники тощо)
 - Послуги з догляду за дітьми
 - Психологічна підтримка
 - Юридична допомога
 - Працевлаштування
 - Ремонт житла
 - Інше (будь ласка, зазначте): _____
7. **Наскільки ваша сім'я забезпечена продуктами харчування? (Оберіть один варіант)**
- Повністю забезпечені, вистачає на всі потреби
 - Забезпечені, але інколи доводиться економити
 - Маємо труднощі з забезпеченням достатньої кількості продуктів
 - Постійно відчуваємо нестачу продуктів харчування

8. Чи відчуває ваша сім'я труднощі з оплатою житлово-комунальних послуг?

- Так, постійно
- Так, інколи
- Ні, зазвичай справляємося
- Ні, отримуємо субсидію/пільги, яких достатньо

9. Чи потребують члени вашої сім'ї медичної допомоги, яку ви не можете отримати на даний момент?

- Так (будь ласка, зазначте, якої саме): _____
- Ні

10. Чи потребують діти у вашій сім'ї додаткової підтримки в навчанні (наприклад, репетитори, додаткові заняття)?

- Так (будь ласка, зазначте, з яких предметів): _____
- Ні

11. Чи потребує хтось із членів вашої сім'ї психологічної підтримки?

- Так
- Ні
- Важко відповісти

12. Чи потребує хтось із членів вашої сім'ї допомоги у працевлаштуванні?

- Так (будь ласка, зазначте, хто саме): _____
- Ні

13. Які ще потреби є актуальними для вашої сім'ї, які не були зазначені вище?

Блок 3: Додаткова інформація (за бажанням)

14. Яку додаткову інформацію ви вважаєте важливою повідомити про потреби вашої сім'ї?
